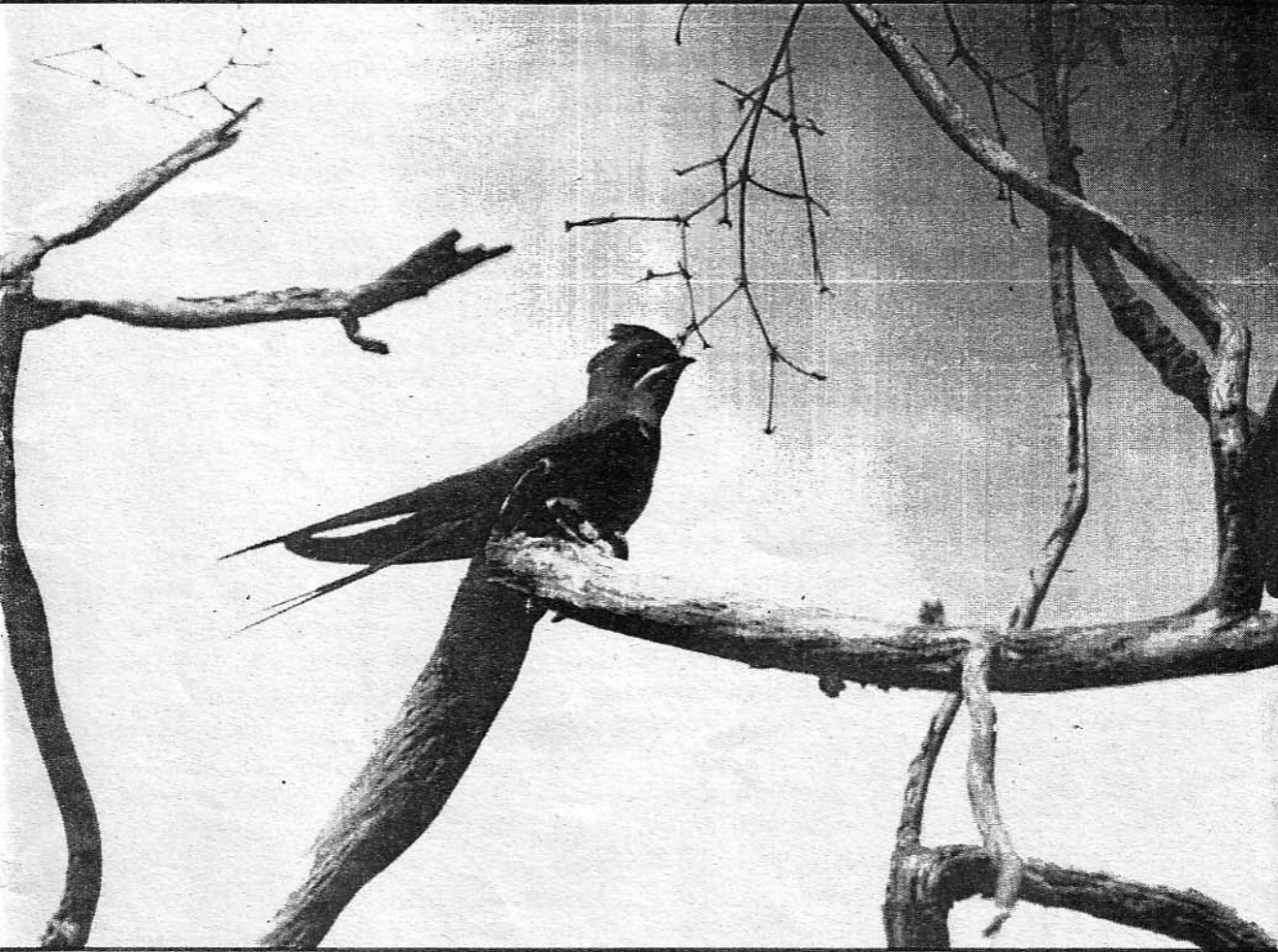

વિહંગ

પક્ષીનિરીક્ષકો વચ્ચેનો સેતુ - ત્રૈમાસિક

શરદ ૨૦૦૧

પરામર્શક : લાલસિંહ રાઓલ

સંપાદક : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

સ્વ. ધર્મકુમારસિંહજીના પુસ્તકનો પરિચય 'વિહંગ'ના સર્ગંગ અંક ૧૨માં વાચકોને કરાવ્યો. સરખા સ્વભાવ અને સમાન શોખ ધરાવનારાઓમાં મૈત્રી કોળે. સંસ્કૃતમાં સુભાષિત છે કે, સમાનશીલ (સરખા સ્વભાવ) વ્યક્તિઓ (શોખ) સખ્યમ્ (મૈત્રી) પક્ષીનિરીક્ષણના સમાન શોખને કારણે આપણા બધાં વચ્ચે એક પ્રકારની મૈત્રી છે. એક મિત્રે કાંઈક રસપ્રદ બાબત કે વસ્તુ જોઈ હોય તો તે અન્ય મિત્રોને જણાવ્યા સિવાય તેનાથી રહેવાતું નથી. ગુજરાતના તેમજ ભારતના બે સમર્થ પક્ષીવિદો (સ્વ. શ્રી ધર્મકુમારસિંહજી અને શ્રી લલકુમાર ખાચર)એ પોતાને પક્ષીનિરીક્ષણ અને પક્ષીફોટોગ્રાફીમાં કેવા કેવા રસપ્રદ અનુભવો થયા અને કેવો આનંદ અનુભવ્યો તેમાં આપણને ભાગીદાર બનાવવા માટે 'Sixty Indian Birds' (પ્રકાશક: પબ્લીકેશન ડીવીઝન, નવી દિલ્હી) લખ્યું. તે પ્રસિદ્ધ થયું, એપ્રિલ ૧૯૭૨માં.

લેખકોનો હેતુ નવા નિશાળિયાઓને પક્ષીપરિચય કરાવવાનો જ નથી, પણ યુવા પેઢીને આપણી પક્ષીસમૃદ્ધિમાં રસ લેતા કરવાનો છે. વાચક ઠીકઠીક કલાનો પક્ષીનિરીક્ષક છે, એટલું તેમને ગૃહિત છે. તેવાઓને માટે પુસ્તક લખાયું છે. પ્રવેશકમાં સ્વ. વડાપ્રધાન શ્રીમતી ઈંદિરા ગાંધીએ સંક્ષેપમાં પક્ષીનિરીક્ષણને બિરદાવ્યું છે.

લેખકોએ પાડેલાં સાદાં અને રંગીન પક્ષીચિત્રો છપ્પન આર્ટ પ્લેટમાં આપ્યાં હોવાથી પુસ્તક વધારે આકર્ષક બન્યું છે. જે જમાનામાં આ ફોટાઓ પડાયા છે તે જમાનામાં આજના જેવા આધુનિકતમ કેમેરા અને શક્તિશાળી 'ઝૂમ લેન્સ' ન હતા. પ્રાપ્ય સાધનોથી સુંદર પરિણામ મેળવવામાં લેખકોની કસોટી થઈ જતી.

પંખીઓના ફોટા પાડતી વખતે કેવી કેવી સાવચેતી રાખવી અનિવાર્ય છે, તે લેખકો પ્રસ્તાવનામાં તેમજ પુસ્તકમાં પ્રસંગોપાત જણાવતા જ રહ્યા છે. પક્ષીફોટોગ્રાફર માટે તેના ફોટા જેટલું જ મહત્ત્વ પક્ષીનું છે. ના, ફોટા કરતાં પક્ષી જ વધારે મહત્ત્વનું હોવું જોઈએ. પક્ષીઓ બહુ સંવેદનશીલ પ્રાણીઓ છે. તેમને ખલેલ ન પડે અથવા તો અનિવાર્ય એટલી ન્યૂનતમ ખલેલ પડે તે વાત ફોટોગ્રાફરે સતત યાદ રાખવાની છે. માળામાંનાં ઈંડાં, બચ્ચાં કે પંખીના ફોટા પાડવા માટે જે કોઈ ડાળપાન આવાંપાછાં કર્યા હોય તે પૂર્વવત્ કરી જ દેવા જોઈએ. તેમ નહીં થાય તો પક્ષીની, તેના ઈંડાંની કે બચ્ચાંની સલામતી જોખમાશે.

પક્ષીઓ કેવાં સંવેદનશીલ હોય છે તેનો એક દાખલો આપું. હું જામનગર હતો ત્યારની વાત છે. એક મિત્રે પોતાના મકાનમાં બારણા પાસે મધુમાલતી વેલ ઉછેરેલ. એક શક્કરખોરાની માદા તેમાં રાતવાસો કરવા રોજ આવતી. મિત્રની

સ્નાતક પુત્રી આ જોયા કરતી. માદા જ્યાં રાતવાસો કરતી તે જગ્યા તેને અસલામત લાગી. તેને વધારે સલામત કરવા તેણે, તે જગ્યાની આસપાસનાં પાન એક દિવસ સમાનમાં કર્યા અને શક્કરખોરાની રાહ જોતી બેઠી. યથા સમયે, માદા આવી. પોતાની રૈનબસેરાની જગ્યા આમતેમ જોઈ અને રાતવાસો કર્યા વિના જતી રહી ! માનવે કરેલ ફેરફાર તેને સુરક્ષાપ્રદ ન લાગ્યો. પક્ષીફોટોગ્રાફરે આવું આવું ધ્યાનમાં રાખવાનું હોય છે.

૩૦-૩૫ વરસ પહેલાં અત્યારના જેવા શક્તિશાળી 'ઝૂમ લેન્સ' ન હતા. માળામાંનાં પંખીઓના ફોટા પાડવા માટે ગોપન-કોટડી (Hide) અનિવાર્ય હતી. ઈંડાં સેવતા કે બચ્ચાં ઉછેરતા પક્ષીને ખલેલ ન પડે તેનું સતત ધ્યાન રાખીને શક્ય એટલી નજીક કોટડી ગોઠવવાની રહેતી. માત્ર દોઢ-બે મીટર જેટલા અંતરેથી માળામાંનાં પંખીનું નિરીક્ષણ કેટલું રોમાંચક હોય છે, તે આપણને જણાવ્યા સિવાય લેખકોને સંતોષ થતો નથી. આવા ફોટા પાડવા તે એક જાતનું તપ હતું. ફોટા જોઈને આપણે બોલી ઊઠીએ: "વાહ, કેવો સરસ ફોટો છે !", પણ તે પાડવા માટે ફોટોગ્રાફરને ક્યારેક કલાકોની તપશ્ચર્યા કરવી પડી હોય છે.

પંખીઓના ફોટા પાડતાં લેખકોએ જોએલ રસપ્રદ બનાવો વિશે વાંચતાં આપણને આનંદ અને ક્યારેક આશ્ચર્ય થાય. સાંસાગરે મારેલ કબૂતર, શાહી ઝુમ્મસ કેવી રીતે ઉઠાવી ગયો અને સાંસાગર યુગલ કેવી અસહાયપણે તે જોઈ રહ્યું, તે પ્રસંગ અવિસ્મરણીય છે.

એક વાર માળાનો ફોટો પાડવા માટે ગોપન-કોટડી ગોઠવવામાં લેખકો એટલા તલ્લીન થઈ ગએલા કે, કાગડા ધ્યાનથી તેમની પ્રવૃત્તિ જોઈ રહ્યા હતા તેનો તેમને ખ્યાલ ન રહ્યો. કોટડી સંતોષકારક રીતે ગોઠવીને લેખકો હજી નિરાંતનો શ્વાસ લે તે પહેલાં તેમની નજર સામે જ બે કાગડા માળામાંનાં બન્ને ઈંડાં ઉઠાવી ગયા ! લેખકો લાચારીથી આ જોઈ રહ્યા.

બીજા એક પ્રસંગે, બે કાગડા એકબીજાના પગમાં પગ ભરાવીને ઝગડવા લાગ્યા. તેમના સંખ્યાબંધ નાતીલા ગોળ ટોળે વળીને કુસ્તીદંગલ જોતા હોય તેમ તેમને ક્યારેક પાનો ચડાવવા કે ક્યારેક તેમનો હુરિયો બોલાવવા લાગ્યા. આ તાદૃશ વર્ણન વાંચતાં વાચક મલકી ગયા વિના ન રહે. આવા કેટલાય રસિક પ્રસંગો આ પુસ્તકમાં વાંચવા મળે છે.

પુસ્તકની ભાષા સરળ, નિરાંતર અને આસ્વાદ્ય છે.

લાલસિંહ રાગોલ

સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટ, 'ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા' પ્રેસ રોડ, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૫૧

સૂચિ

પુસ્તકપરિચય શ્રેણી - ૪

Sixty Indian Birds

વિહંગાવલોકન	૫
કેટલાંક ભયસ્થાનો	
ઊર્જાક્ષણ ગાંધ	૬
- કચ્છમાં સકેદ સુરખાબ	૭
- ક્લોસ્ટર સરકીટ કેમેરાનો પ્રયોગ	૧૦
- ભૂકંપની ઈડા પર અસર	૧૩
- નાની કાંકણસારના માળા	૧૯
સાહસ વાચ	૨૧
ગાંધ પર જાપતો	૨૨
પત્રજોતુ	૨૩
Stoliczka's Bush Chat	૨૬
મ.દુ.હિમતસિંહજીની કલમો	૨૯
હંજના પ્રજનનની ચોક્કસ ઋતુ છે ?	
એક અભિપ્રાય	૩૨
Call of Indian Birds	
આવરણ	
વન અબાળીલ (Crested Swift)	
તસવીર : ભૂષણ પંડ્યા, રાજકોટ	
રેખા ચિત્રો	
ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી (તસ્વીરના આધારે)	

સંપાદકીય

તા. ૨૨-૯-૨૦૦૧ના રોજ જામનગરથી ૧૦ કિ.મી. દૂર આવેલા પીજડિયા પક્ષીઅભયારણ્યમાં જવાનો મોકો મળ્યો. વિશેષમાં શ્રી ઉદયભાઈ વોરાનો સંગાથ હતો. કચ્છના અખાતના કિનારે, ભરતી-ઓટ વિસ્તાર (intertidal zone)માં આવેલું અને આશરે ૬૦૦ હેકટરમાં વિસ્તરેલું આ અભયારણ્ય તેની એક ખાસ વિશેષતાને લીધે અજોડ છે. જમીન સુધારણા (reclamation) માટે ભૂતપૂર્વ રાજવી દ્વારા બનાવાયેલા બે પાળાને લીધે અહીં પાળાની એક બાજુ નદી-વરસાદનું મીઠું પાણી એકઠું થાય છે અને બીજી તરફ દરિયાની ભરતીનું ખારું પાણી. આથી દરિયાકાંઠે તથા અંતરિયાળ મીઠાં પાણીનાં જળાશ્વાવિત ક્ષેત્રો ઉપર, એમ બંને જગ્યાએ જોવા મળતાં પાણીનાં પક્ષીઓ અહીં જોવા મળી શકે છે. યાયાવર પક્ષીઓના પ્રવાસ-માર્ગ ઉપર આવેલું આ અભયારણ્ય, આમ બહોળું પક્ષીવૈવિધ્ય ધરાવે છે. કાદવ ખૂંદનારાં પક્ષીઓ (waders) ઓળખવાની જાત - કસોટી કરવી હોય તો અહીં પહોંચી જવું !

અમારી મુલાકાતના દિવસે યાયાવર બતકો ઓછી હતી. કાદવ ખૂંદનારાં પક્ષીઓ ઘણાં હતાં, જેમાંનાં થોડાં ઓળખ્યાં અને થોડાં પડતાં મૂક્યાં ! 'કેવલદેવ પક્ષી અભયારણ્ય', ભરતપુરની જેમ અહીં પણ, પાળે પાળે ચાલો અને બંને તરફ વિસ્તરેલાં પાણીમાંનાં પંખીઓ માણતા રહો. મુખ્ય પાળામાંથી પાણીની અંદર જતી કેડીઓ પણ છે, જેમાંની કેટલીક, ગાંડા બાવળની નિરંકુશ વૃદ્ધિથી ખેડી શકાય તેવી નથી. એક પગથી ચોખ્ખી કરેલી હતી. ગાંડા બાવળની સમાંતર હાર વચ્ચેથી પસાર થતી આ પગથીને છેડે અમે નીલગાયનો નર જોયો. પ્રશાંત વાતાવરણ હતું. એક દૂધરાજે આ સુંદર વનરાજિની ચાડી ખાધી. મીઠા પાણીની ક્યારીઓમાં ચિયા પુષ્કળ હતાં. ત્યાં જ બેસી રહીએ અને ચિયામાં છુપાયેલી પાનબગલી (Bittern) અજાણતાં-બેફિકરાઈથી બહાર નિકળે તેની રાહ જોઈએ, તેમ થતું હતું.

મુખ્ય પાળા પર આવી, અમે પાળે પાળે વૉચટાવર સુધી ગયા. વૉચટાવર ઉપરથી જ અમે પાણીની વચમાં, ગાંડા બાવળનાં વૃક્ષો પર ફેલાયેલી વિશાળ માળા - વસાહત જોઈ. આશરે ૯-૧૦ જાતિનાં પક્ષીઓના સેંકડોની સંખ્યામાં માળા હતાં. વિશેષ આકર્ષણ હતું નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis)ના માળાનું. 'દરિયાઈ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન'ના નાયબ વનસંરક્ષક, શ્રી સુરેશભાઈ જાનીએ સૌ પ્રથમ ટમી

વિહંગ

વર્ષ - ૪ સળંગ અંક ૧૪ શરદ ૨૦૦૧

પરામર્શક સંપાદક
લાલસિંહ રાઓલ ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી
સંપાદક મંડળ

પી.એસ.ઠક્કર, ડૉ.આર.બી.બલર, કે.ડી.વૈષ્ણવ
પત્રવ્યવહાર :

૧૯/૪૧૪, સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

લવાજમ : નિ:શુલ્ક (શુભેચ્છા ફાળો આવકાર્ય -
'વિહંગ' ના નામે ચેક/ડ્રાફ્ટ અથવા મ.ઓ.થી.)
પ્રકાશક : લાલસિંહ રાઓલ, સી-૨, હરિઓમ
એપાર્ટમેન્ટ, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા પ્રેસ પાસે,
જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૧.

મુદ્રક : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી, મુદ્રણસ્થાન : 'શારદ
પ્રકાશન', ૫, સનપોઈન્ટ કોમ્પ્લેક્સ, ગુરુકુળ ટાવર
સામે, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૨.

સપ્ટે.ના રોજ આ માળા-વસાહતમાં, નાની કાંકણસારના બે માળાની નોંધ કરી હતી. અમે તેનો એક માળો જોયો, જેમાં બે બચ્ચાં હતાં. એક નાની કાંકણસાર આસપાસ ઊડતી હતી અને અમારી હાજરીથી દૂર રહેતી હતી.

અમને કેટલાક પ્રશ્નો ઊઠ્યા. અન્ય પક્ષીઓના આટલી મોટી સંખ્યામાં માળા અને નાની કાંકણસારના માત્ર બે જ કેમ? આમારી નાવ પસાર થવા છતાં બીજાં પક્ષીઓ માળા પર બેસી રહ્યાં હતાં, જ્યારે નાની કાંકણસાર અમારી હાજરીથી કેમ વિક્ષેપ પામતી હતી? એક જ વાલીની હાજરી કેમ?

નાની કાંકણસાર અંશત: શિયાળુ મુલાકાતી છે અને અંશત: સ્થાનિક છે. અત્યાર સુધી ગુજરાતમાં તેના પ્રજનનની બે જ નોંધ હતી, જે બંને કચ્છમાં હતી. સૌરાષ્ટ્રમાં તેના પ્રજનનની આ સૌ પ્રથમ નોંધ કહેવાય.

આ સિવાય, અભયારણ્યમાં, અન્ય જગ્યાએ ગાંડા બાવળ ઉપર જ અમે કાળીડોક ઢોંક (Blacknecked Stork)નો એક માળો જોયો. દૂરબીનથી જોતાં માળો વિશાળ લાગ્યો, જેમાં એક પક્ષી બેઠેલું દેખાતું હતું. શ્રી જાનીના જણાવ્યા અનુસાર, જામનગરની આસપાસ કાળીડોક ઢોંકની પાંચથી છ જોડ જોવા મળે છે. વરસેક પહેલાં શ્રી રાજેશ શાહે જામનગર શહેરની બહારના વિસ્તારમાંથી લીધેલી કાળીડોક ઢોંકની તસવીર 'વિહંગ'ને મોકલી હતી. વડાતલાવ, સાબરમતી નદીના મુખપ્રદેશ પાસે પણ કાળીડોક ઢોંક નિયમિત જોવા મળે છે. કાળીડોક ઢોંક અત્યારે 'nearly threatened' શ્રેણીમાં મુકાયેલી જાતિ છે. કાળીડોક ઢોંકની ઉપસ્થિતિ કે પ્રજનનની નોંધ 'વિહંગ'ને તથા 'બી.એન.એચ.એસ.'ને અચૂક મોકલતા રહો એ આવશ્યક છે. તેવું જ નાની કાંકણસારનું છે. માળા-વસાહતોમાં અન્ય પક્ષીઓની સાથે નાની કાંકણસારની હાજરી વિષે પણ આપણે તપાસ કરતા રહેવાની છે.

બપોર પછી અમે ખીજડિયા અભયારણ્યના જાંબુડા વિસ્તારમાં ગયા. ત્યાં મોટી સંખ્યામાં જળહળ (Indian Skimmer) છે, એ વાત શ્રી જાનીએ સવારે જ કરી હતી અને તે જોવાની તાલોવેલી હતી. સૂર્યોસ્ત પહેલાંનો સાંજનો એકાદ કલાક અમે જળહળના સાન્નિધ્યમાં ગાળ્યો. જળહળ લગભગ ૨૦૦ની સંખ્યામાં હતાં. ઝાડી-ઝાંખરાની આડશનો ઉપયોગ કરી અમે ધીરે ધીરે નજીક જતા ગયા

અને લગભગ પચીસેક મીટર દૂરથી જળહળની લાક્ષણિકતાઓ નિરાંતે માણી.

ખીજડિયા ખાતેના આ થોડા કલાકોની મુલાકાતમાં અમે એક-બે પાનપટ્ટાઈ (Marsh Harrier) અને એક મત્સ્યભોજ (Osprey) સિવાય અન્ય કોઈ શિકારી પક્ષીઓ જોયાં નહીં.

પાછા વળતાં રાજકોટમાં, આજી-૨ ડેમની પાસે ચિયાવાળા વિસ્તારમાં પીળી પાનબગલી (Yellow Bittern) જોઈ. આ વર્ષે અહીં, શ્રી અશોક મશરૂએ તેના માળાની નોંધ કરી છે. તેમણે તેનો ત્યજાયેલો માળો પણ અમને બતાવ્યો. બે વટેમાર્ગુ પ્રવાસી (passage migrant) પક્ષીઓની પણ અમે નોંધ કરી. ન્યારી-૧ ડેમ પાસે અશોકભાઈએ ટપકીલો માખીમાર (Spotted Flycatcher) બતાવ્યો. ખાસ કોઈ લાક્ષણિકતાઓ વિનાનું, મોટી ફૂટકી (Warbler) જેવા દેખાવનું આ પક્ષી, તેના વર્તન ઉપરથી માખીમાર (Flycatcher) કુળનું છે, તેમ તરત જણાઈ આવે. કપાળ ઉપરનાં ટપકાં કરતાં ગળા ઉપરની રેખાઓ વધુ ધ્યાનાકર્ષક લાગી. બીજું વટેમાર્ગુ પક્ષી, કાશ્મીરી ચાષ (Kashmir Roller), પ્રવાસ દરમિયાન વચ્ચે વચ્ચે વીજળીના તાર ઉપર બેઠેલો જોયો.

તા. ૩૦-૯-૨૦૦૧ના રોજ કાર્તિક શાસ્ત્રી અને ખમીર સાથે નળસરોવર ગયો ત્યારે પણ કાશ્મીરી ચાષની હાજરી પૂરી. નળસરોવરની મુલાકાતે જઈએ ત્યારે પક્ષીનિરીક્ષણનો આનંદ સાણંદથી જ શરૂ થઈ જાય. સાણંદ, મુખ્ય બજારના રસ્તાની બાજુનાં વૃક્ષો પર નિયમિત માળા-વસાહતો જોવા મળે છે. પાણીનાં સ્થાનિક પક્ષીઓની માળા બનાવવાની જગ્યાની પસંદગી ક્યારેક નવાઈ પમાડે તેવી હોય છે. સાણંદની નજીકમાં એવું કોઈ મોટું જળાશય નથી. વૃક્ષોમાંનાં ઘણાં નાનાં કે મધ્યમ કદનાં છે. બજારનો રસ્તો અમદાવાદ-વિરમગામ ધોરીમાર્ગ હોવાને લીધે વાહનવ્યવહાર અને માણસોની અવરજવર સતત ચાલુ જ હોય છે, તેમ છતાં અહીં નિયમિત રીતે માળા-વસાહતો જોવા મળે છે. આમલીના એક વૃક્ષની ટોચ પર અમે ધોળીડોક ઢોંક (Whitenecked Stork)નો એક માળો જોયો, તેમાં તથા આસપાસનાં અન્ય એક-બે વૃક્ષોમાં નાના તથા વચેટ

બગલા (Little and Median Egret)ના ઘણા માળા હતા.

સાણંદથી નળસરોવરના રસ્તે ૨૦ કિ.મી.ના અંતરે એક ખેડાયેલા ખેતરમાં એક સાથે ૪૪ સફેદ ઢોક (White Stork) જોયા. આ સુંદર પક્ષી મોટી સંખ્યામાં જોવાનું ખૂબ રોચક લાગ્યું. આ વર્ષે પાછેતરો વરસાદ નહીંવત્ રહેવાથી, પાણી ભરેલાં ખેતરો ખાસ જોવા મળ્યાં નહીં, નહીં તો તેમાં સેંકડોની સંખ્યામાં કાળીપૂંછ ગડેરા (Blacktailed Godwit), ટીલિયા (Ruff and Reeve) અને નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) જોવા મળી જાય. નળસરોવરમાં પાણી સારું એવું હતું એટલે કિનારેથી ખાસ કોઈ પક્ષી દેખાયાં નહીં અને રવિવારની એ સવારે, અન્ય કોઈ પક્ષીનિરીક્ષકો પણ ન દેખાયા. આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવતા આ અતિ મહત્વના જળપ્લાવિત ક્ષેત્રની, મોટી સંખ્યામાં પક્ષીનિરીક્ષકો મુલાકાત લેતા હોવા જોઈએ, એવો વિચાર મનમાં આવી ગયો. યુવાન વર્ગમાં પક્ષીનિરીક્ષણનો શોખ જાગૃત કરવામાં હજી ક્યાંક ખોટ છે, તેમ લાગ્યું અને તેની જવાબદારી આપણે સૌએ સ્વીકારવાની છે, એવો

અહેસાસ પણ થયો. સ્થાનિક પ્રકૃતિમંડળો, પક્ષીનિરીક્ષણની પ્રવૃત્તિ માટે વધુ સક્રિય બને તે ઇચ્છનીય છે. સાથે સાથે, નવા નિશાળિયા અને પીઠ પક્ષીનિરીક્ષકો વચ્ચે વિચાર અને અનુભવોનો વિનિમય વધે તેવી વ્યવસ્થાની પણ જરૂર છે. પ્રત્યેક શહેર કે મોટા કસબામાં પક્ષીનિરીક્ષકોનું એક સ્થાનિક મંચ હોવું જોઈએ.

આ વખતે અમે 'વિહંગ'ના કદ અને સ્વરૂપ બદલ્યાં છે. માત્ર નવીનતા ખાતર પણ થોડા ફેરફાર આવશ્યક છે! 'ગીધ પર જાપતો' વિભાગ અંતર્ગત ગીધની અવલોકન નોંધ તથા અન્ય માહિતી આપતા રહીશું. ઝડપથી લુપ્ત થતી પક્ષીની આ જાતિ વિશે વધુ જાગૃતિ કેળવાય તથા તેના સંરક્ષણ માટે આપણે સામૂહિક રીતે વધુ કટિબદ્ધ થઈએ તે હેતુથી આ નવો વિભાગ શરૂ કર્યો છે. આશા છે સૈને એ ગમશે.

'વિહંગ', સૌ વાચક મિત્રોને દિવાળીની શુભ કામનાઓ પાઠવે છે.

વિહંગાવલોકન

કેટલાંક ભયસ્થાનો

આધુનિક રહીશોની પક્ષીઓ સાથેની મૈત્રી રહી નથી. તેમનાં રહેઠાણની આસપાસમાં, ચોખ્ખું અને આરોગ્યપ્રદ વાતાવરણ જાળવી રાખવાના તેમના વલણને લીધે ચકલીનું પીંછું કે હોલાએ લાવેલી સળી હવે ક્યારો ગણાય છે, જેનો તેઓ ખુલ્લેઆમ વિરોધ કરે છે. પરંપરાગત રીતે પક્ષીઓને આશ્રય, રહેઠાણ અને ખોરાક પૂરો પાડતાં વૃક્ષો કપાય છે. ખરેખર, આધુનિક શહેરીકરણ પક્ષીઓ માટે તો પ્રતિકૂળ છે જ, સાથે સાથે માણસો માટે પણ !

શું હું આપણી, ઉત્સાહી પક્ષીનિરીક્ષકોની પલટનને પૂછી શકું, "તેમણે તેમની અડોશ-પડોશમાં ક્યારેય રેવીદેવી (Barn Owl) જોયું છે? તેમના વિસ્તારમાં ચીબરી (Spotted Owlet)ની વસ્તી કેટલી છે?" આપણે આપણાં સામાન્ય પક્ષીઓ ઉપર નજર રાખવી અત્યંત આવશ્યક છે. જો તેઓ સલામત હશે તો જ આપણે પક્ષીજગત માટે સ્વસ્થ, સાનુકુળ પર્યાવરણ હોવા વિષે છાતી ઠોકીને દાવો કરી શકીશું. એક

લલુકમાર ખાયર

(અનુ : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી)

સમયની વ્યાપક અને બહુસંખ્યક પક્ષીની જાતિ એકદમ લુપ્ત

થવાના આરે આવી જાય અને આપણે માથું પકડીને બેસી જઈએ એવું ન થવું જોઈએ. ગીધની મુશ્કેલીઓનો આપણે પહેલેથી વિચાર કર્યો હોત તો, આજે પક્ષીવિદોને હાસ્યાસ્પદ રીતે જે કરુણ ભૂમિકા ભજવવી પડે છે, તેમ ન કરવું પડત !

મને લાગે છે, કોઈ વિશિષ્ટ પક્ષીની જાતિ માટે વધુ પડતી ચિંતા કરવાને બદલે આપણે અગત્યનાં જળપ્લાવિત ક્ષેત્રો, ઘાસનાં વીડો તથા જંગલ વિસ્તારોને ચૂંટી, તેમને નુકસાન ન થાય તે ઉપર વધુ ધ્યાન આપવું જોઈએ. વનખાતા તરફથી કે બિનસરકારી સંસ્થાઓ તરફથી થતાં વૃક્ષારોપણનાં ઉત્સાહપૂર્ણ અભિયાનોને બદલે કુદરતી વન્યસંપત્તિને રક્ષણ આપવું વધુ યોગ્ય અને જરૂરી છે.

'ગાંડા બાવળ' છાપ ઉત્સાહ નુકશાનકારક છે. સાથે સાથે, ઘાસિયા મેદાનોમાં મોટાં વૃક્ષો વાવવાં કે, જ્યાં સાગનાં વૃક્ષો ક્યારેય ઉછર્યાં ન હોય ત્યાં એક સરખાં સાગનાં

વૃક્ષો રોપી દેવા, એટલું જ હાનિકારક છે. રસ્તાની બાજુએ વવાતાં વૃક્ષો માટે, પરંપરાગત રીતે સ્વીકૃત જે દેશી વૃક્ષો ઉછેરાતાં, તેનો જ આગ્રહ રખાવો જોઈએ. કઠિયારા અને વનખાતાના કર્મચારી બંને ઉપર પક્ષીનિરીક્ષકોએ પહેલા ક્યારેય ન રાખ્યું હોય તેટલું ધ્યાન રાખવાનું છે. કઠિયારો તો તેની જરૂરિયાત માટે નુકશાન પહોંચાડે છે, પણ સરકારી કર્મચારી વધુ જોખમકારક છે કારણ કે, પહેલાં તો તે એક નિષ્ણાતની હેસિયતથી પ્રગટશે અને પછી પોતે મનસ્વી રીતે નક્કી કરેલ કાર્ય, અધિકૃત સરકારી ઓઠા હેઠળ કરી નાખશે.

મારી આ આકરી ટીકા માટે બબડતાં વનખાતાના અધિકારી મિત્રો પાસે મારે એ બળાપો કાઢવો છે કે, આજે આપણને તેમની સૌથી વધુ જરૂર છે તે તેઓ કેમ નથી સમજતાં? મેં વનખાતાના કેટલાક ઉચ્ચ અધિકારીઓને કહ્યું

છે કે, કોઈ લશ્કરી 'જનરલ' સરહદ ગુમાવશે તો તે પાછી મેળવી શકાશે, પણ એક વાર જો આપણે પર્યાવરણ સમતુલા ગુમાવીશું, તો ફરી ક્યારેય તેનું નવસર્જન નહીં થઈ શકે. સદ્ભાગ્યે બાજી છેક હાથમાંથી નથી જતી રહી. યુવાન અધિકારીઓ તેમના પૂર્વજોએ કરેલું નુકશાન હજી પણ સુધારી શકે તેમ છે. આશા રાખીએ કે, આવતાં વર્ષોમાં હિંગોળગઢમાં બપૈયા અને મોટા કશ્યાનો અવાજ એટલે નહીં સંભળાય કે તેમનાં રહેઠાણોમાં સુધારો થયો હોય, નહીં કે તેઓ સંદતર નાશ પામ્યા હોય !

(હવે પછી ...પક્ષીનિરીક્ષણનો આનંદ)

૬૪૬, વાસ્તુનિર્માણ સોસાયટી, સેક્ટર-૨૨ ગાંધીનગર-૩૮૨૦૨૨

નિરીક્ષણ ગોંધ

કચ્છમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૧૩-૪-૨૦૦૧ના રોજ ભુજ તાલુકાના 'એડમન્ડ લેઈક' તથા ચાડવા રખાલની મુલાકાત લીધી. મારી સાથે ત્રિલોચન છાયા તથા રમેશ રાઠોડ હતા. ૨૪-૪-૦૧ના રોજ છારી ઢંઢ ગયા ત્યારે, અન્ય મિત્રો સુબોધ હાથી તથા વસંતગીરી ગોસ્વામી પણ હતા.

તારીખ	પક્ષીનું નામ	સંખ્યા	સ્થળ
૧૩-૪-૦૧	મધિયો બાજ (Honey Buzzard)	૧૫	ચાડવા રખાલ
		૩	ભારાસર ગામ (વાડી)
		૪	માનકુવા ગામ (વાડી)
૧૩-૪-૦૧	સાંસાગર (Bonelli's Hawk Eagle)	૨,	એડમન્ડ લેઈક
		૧	(નદીની ભેખડ પર માળા નજીક) ભારાસર ગામ (વાડી)
૧૩-૪-૦૧	શ્યામશીર ગંદમ (Blackheaded Bunting)	૨	એડમન્ડ લેઈક
૧૩-૪-૦૧	પીળક (Golden Oriole)	૧	ભારાસર (વાડી)
૧૩-૪-૦૧	ગિરજા (Cotton Teal)	૩	ખત્રી તળાવ
૧૩-૪-૦૧	દૈયડ (Magpie Robin)	૧	ચાડવા રખાલ
૧૩-૪-૦૧	કચ્છી પિદો (Brown Rock Chat)	૨	એડમન્ડ લેઈક
૧૩-૪-૦૧	સર્પઝીવ (Darter)	૩	ચાડવા રખાલ
૧૪-૪-૦૧	ગિરજા (Cotton Teal)	૨	કુકમાનું તળાવ
૧૪-૪-૦૧	ચેતવા (Garganey)	૨	કુકમાનું તળાવ
૧૪-૪-૦૧	ધંટીટાંકણો (Hoopoe)	૧	લેર (વાડી, આ ઋતુમાં જવલ્લે)
૧૪-૪-૦૧	સાંસાગર (Bonelli's Hawk Eagle)	૩	લેર (વાડી)

તિર્ચક્ષણ નોંધ

૨૪-૪-૦૧	મધિયો બાજ (Honey Buzzard)	૪	સુખપર-માનકુવા વચ્ચે
૨૪-૪-૦૧	દેશી ઝુમ્મસ (Tawny Eagle)	૧૭	છારી ઢંઢ (સૂકો)
	(સમૂહમાં ઊડતાં, અમુક ઝાડ પર તથા અમુક જમીન પર બેઠેલાં. ૧ પીલુના ઝાડ પર આવેલા જૂના માળા નીચે, લખોટીઓ (Pellets) જોવા મળી)		
૨૪-૪-૦૧	ગિરનારી ગીધ (Longbilled Vulture)	૧ (ઊડતું)	છારી ઢંઢ
૨૪-૪-૦૧	કપાસી (Blackwinged Kite)	૧ (ઊડતી)	માનકુવા- સુખપર વચ્ચે (વાડી)

❖ તા ૫-૪-૨૦૦૧ના રોજ કાળા ડુંગર ઉપર જવાનું થયું. કાળો ડુંગર ઊંચાઈમાં, કચ્છમાં પ્રથમ નંબર ધરાવે છે. જો કે, ગરમી ચાલુ થઈ ગઈ હોવાથી એટલાં પક્ષીઓ જોવા ન મળ્યાં. કચ્છી પિદ્ધે (Brown Rock Chat) જોયો. સામાન્ય રીતે આ પક્ષી જમીન પર રહીને ખાતું હોય છે. અમે આ પક્ષીને માખીમાર (Flycatcher)ની જેમ હવામાંથી જીવડાં પકડતું જોયું. કવિ તેજે આ બાબતનું ધ્યાન દોર્યું. આ ઉપરાંત રાજી (Yellowthroated Sparrow)ની નોંધ પણ કરી.

❖ તે જ દિવસે (૫-૪-૨૦૦૧) વળતાં દેવીસર તળાવમાં નીચેનાં વિશિષ્ટ પક્ષીઓની નોંધ કરી.

ગયણો (Shoveller) -૧૦, નાની મુરઘાબી (Common Teal)-૧, લીલાપગ (Greenshank) -૧, કાળીપૂંછ ગડેરા (Blacktailed Godwit)-૨ (ઉનાળુ પોષાકમાં), ટપકીલી તુતવારી (Wood Sandpiper) -૧, વન પીળકિયો (Grey Wagtail) -૧, વગેરે.

❖ વીજળીના થાંભલા ઉપર કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) નો માળો

તા. ૧૪-૪-૦૧ના રોજ રમેશ રાઠોડ સાથે સૈયદપર રખાલ નજીકના ઈલેક્ટ્રીકના ટાવર ઉપર કાળી કાંકણસારને માળા પર બેઠેલી જોઈ. તે ઈંડાં સેવતી હોય તેવું લાગે છે. ૨૫ થી ૩૦ ફૂટની ઊંચાઈ પર માળો હતો. આ અંગેનું સાહિત્ય તપાસતાં આવા માળાની નોંધ થયેલી નથી. અન્ય પક્ષીનિરીક્ષકો પ્રકાશ પાડશે ?

❖ તા. ૨૯-૭-૨૦૦૧ના રોજ માળિયા નજીક ઘાસિયા પ્રદેશમાં આર.ડી. જાડેજા (આર.એફ.ઓ.) સાથે પક્ષીનિરીક્ષણ કર્યું. સાથે રમેશ રાઠોડ, સુબોધ હાથી તથા ત્રિલોચન છાયા હતા. અહીં નીચે મુજબનાં પક્ષીઓ જોયાં.

૧. ઘોરડ (Great Indian Bustard), ૨ નર (એક નર પ્રજનન-નૃત્ય કરતો), ૧ માદા.
- ૨ ખડમોર (Lesser Florican), ૨ નર, ઠેકડા મારતાં.

શ્રી આર.ડી. જાડેજાના કહેવા મુજબ, તેમણે વધારે સંખ્યામાં જોયા છે અને પ્રથમ ખડમોર જૂનમાં જોયો હતો. મેં ખડમોર જિંદગીમાં પ્રથમ વાર જોયાં.

૩. કાળો તેતર (Black Partridge), ૨-૩, સાંભળ્યાં તથા જોયાં.
૪. વર્ષા લાવરી (Rain Quail), ૬-૭ જોઈ તથા સાંભળી.
૫. વૈયાં (Rosy Pastor), ૧૦ થી ૧૫નું ટોળું, ઋતુમાં પ્રથમ.
૬. આગિયો ચૂંડલ (Redwinged Bushlark) ૨-૩
૭. અગન ચૂંડલ (Singing Bushlark), ૨-૩.
૮. નાની પાનટીકટીકી (Streaked Fantail Warbler), ૮-૧૦.

શાંતિલાલ વરૂ

જૂના વાસ, મંદિરવાળો ખાંચો, માધાપર, ભુજ-૩૭૦૦૨૦

❖ કચ્છમાં સફેદ સુરખાબ (Common Shelduck)

➔ ૩૧-૧૨-૨૦૦૦ના રોજ જખૌ, દરિયાકિનારે મીઠાની ક્યારીમાં, ૬ સફેદ સુરખાબ જોવા મળી. આ અતિ વિરલ પક્ષી જોવાનો ખૂબ જ આનંદ આવ્યો. આ ઉપરાંત વિશિષ્ટ અવલોકનમાં ૭ શિયાળુ નાની ડૂબકી (Blacknecked Grebe) પણ જોઈ. તા. ૭-૨-૨૦૦૦ના રોજ ભુજથી ૧૨ કિ.મી. દૂર આવેલા ઢોસા તળાવની શ્રી નવીન બાપટ તથા શ્રી પ્રતાપ સેવક સાથે મુલાકાત લેતાં, અન્ય પાણીનાં પક્ષીઓ તથા યાયાવર બતકો સાથે ૩ નિલશિર (Mallard, ૨ નર, ૧ માદા) જોઈ.

અશ્વિન પોમલ

પોમલ જ્વેલર્સ, વોકળા ચોક, ભુજ ૩૭૦૦૦૧

➔ કચ્છમાં સફેદ સુરખાબ, પહેલી વાર, તે સમયના બ્રિટીશ પોલિટિકલ એજન્ટ કર્નલ સી.બી.ઓબ્રાયને ૧૯૨૧માં ભયાઉ પાસે જોઈ હતી અને એક નમૂનો મેળવ્યો

હતો. ત્યાર બાદ, લગભગ ૪૫ વર્ષ સુધી એ યાયાવર પક્ષી કચ્છમાં નોંધાયું ન હતું. એ પછી સન ૧૯૬૬ની ૪થી ડિસેમ્બરે મહારાઓ મદનસિંહજીએ વિજયવિલાસની પશ્ચિમમાં બે સફેદ સુરખાબ બતક નોંધી હતી. ૧૯૮૭માં શાંતિલાલ વડુ, નવીન બાપટ વગેરેએ એક બતક રૂદ્રમાતા ડેમમાં જોઈ.

હાલ ૧૩ વર્ષ બાદ, ૩૧મી ડિસેમ્બર ૨૦૦૦ના રોજ જખૌ પાસેના મીઠાના અગરમાં, અશ્વિન પોમલ તથા કવિ તેજે આ બતક દની સંખ્યામાં જોઈ. ત્રણેક દિવસ બાદ નળિયા ખાતેના આર.એફ.ઓ. શ્રી આર.ડી. જાડેજા, કવિ તેજ તથા નવીન બાપટે ફરી મીઠાના અગરની મુલાકાત લીધી ત્યારે, ૧૦ની સંખ્યામાં આ બતક હતી. આમ કચ્છમાં પહેલી વાર આ બતકની મોટામાં મોટી સંખ્યા જોવા મળી.

કરાંચી(પાકિસ્તાન) પાસે નાળો અને કાદવિયા ભાગોમાં તે કોઈ વાર સારી સંખ્યામાં જોવા મળે છે. આ યાયાવર બતક પાકિસ્તાનમાં પણ નિયમિત શિયાળુ મુલાકાતી નથી તેમા છતાં, ૧૯૭૦ના દાયકામાં કરાંચી બંદર વિસ્તારમાં તે મોટામાં મોટી ૨૮૩ની સંખ્યામાં નોંધાઈ હતી.

મ. કુ. શ્રી હિંમતસિંહજી

(‘કચ્છ મિત્ર’ તા. ૨૩-૧-૨૦૦૧ના સૌજન્યથી)

➔ મારી કચ્છમાં સફેદ સુરખાબની નોંધ

તારીખ	સ્થળ	સંખ્યા
૧૫-૧૧-૮૭	રૂદ્રમાતા ડેમ (તા. ભુજ)	૧ (માદા)
૭-૧-૨૦૦૧	મીઠાના અગર, જખૌ (તા. અબડાસા)	૫

શાંતિલાલ વડુ

જૂના વાસ, મંદિરવાળો ખાંચો, માધાપર, ભુજ ૩૭૦૦૨૦

➔ મેં, શ્રી લાલસિંહભાઈ તથા શ્રી. પી. એસ. ઠક્કર સાથે તા. ૨૦-૧-૯૬ના રોજ જગમલ બેટ ઉપર (કચ્છના મોટા રણમાં, સૂઈ ગામની પશ્ચિમે તથા નડાબેટની ઉત્તરે) ૯ સફેદ સુરખાબ જોઈ હતી.

ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

૧૯/૪૧૪, સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૫

❏ રાજ્ય ધોરી માર્ગ પર સક્રિય માળા-વસાહત
હું મારા મિત્ર સાથે તા. ૪થી જુલાઈના રોજ કલોલ જતો હતો ત્યારે, રસ્તામાં શેરથા ગામ-તળાવના કાંઠે બાવળનાં

બે ઝાડ પર સફેદ કાંકણસાર(White Ibis) તથા ઢોર બગલા (Cattle Egret)ના માળા જોયા. અમે રસ્તામાં રોકાયા તથા મેં જરૂરી માહિતી મારી નોંધપોથીમાં ટપકાવી લીધી.

અમદાવાદ- મહેસાણા ધોરી માર્ગ પર વાહનોની ખૂબ જ અવરજવર રહે છે, આમ છતાં આ બંને વૃક્ષો પર પક્ષીઓ આરામથી બેઠાં હતાં. બધા માળામાં પક્ષીઓની હાજરી હતી. એક ઝાડ પર ૨૭ માળા હતા. જેમાંથી ૧૯ માળા સફેદ કાંકણસારના હતા, બ્યારે ૮માળા ઢોર બગલાના હતા. બીજા બાવળ પર ફુલ દસ માળા હતા, જેમાં આઠ માળા ઢોર બગલાના હતા. દરેક માળામાં એક પક્ષી બેઠેલું હતું. દરેક માળાની બાજુમાં બીજું એક પક્ષી હતું.

રવિ ઠક્કર

૨૪, ન્યુ નંદનવન સોસાયટી, ‘ઈસરો’ પાછળ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૫

❏ અમદાવાદમાં પર્યરંગી શક્કરખોરાની (Purple-rumped Sunbird) હાજરી, હવે નિયમિત ઘટના

તા. ૧-૭-૨૦૦૧ના રોજ સાંજે સાડા પાંચ વાગ્યે હું જ્યારે ઘરના પાછળના ભાગમાં ઓટલા ઉપર ઊભો હતો ત્યારે, કાંટાવાળા તારની વાડના એક તાર પર મેં નર પર્યરંગી શક્કરખોરો જોયો. લગભગ એકાદ કલાક તેને આસપાસમાં વૃક્ષોમાં ઊડતો જોયો. ઘરનાં સૌએ ધરાઈને જોયો. એ દિવસે માદાને ફક્ત એક વાર ઊડતી જોઈ, પરંતુ બીજા દિવસે સવારે નર-માદા બંનેને કરંજના ઝાડ પર ચડેલી મધુમાલતીના ફૂલના ગુચ્છ પર નિરાંતે જોયાં. તા. ૭ જુલાઈના રોજ પણ બંને પક્ષીઓ જોયાં.

આ પક્ષીની નોંધ આ પહેલાં શ્રી લવકુમાર ખાચર દ્વારા પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્ર, થલતેજ ટેકરા આગળ, સુંદરવન ખાતે શ્રી ઊર્ફી દ્વારા, ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી દ્વારા સેટેલાઈટ રોડ પરના તેમના રહેઠાણ પાસે તથા ડૉ. બલર દ્વારા શ્રેયસ ટેકરા આગળના તેમના રહેઠાણ પાસે થયેલી છે. આમ પર્યરંગી શક્કરખોરાની અમદાવાદમાં હાજરી એ અકસ્માત નહીં પણ નિયમિત ઘટના છે, તેમ કહી શકાય.

❏ અમદાવાદમાં પીળી ચોટીલી રામચકલી (Yellowcheeked Tit)

૩૧-૩-૨૦૦૧ના રોજ અમદાવાદમાં, હું જે

ઓફિસમાં કામ કરું છું ત્યાં, 'અંતરિક્ષ ઉપયોગ કેન્દ્ર'માં પીળી ચોટીલી રામચકલી જોવા મળી. ઓફિસ જતાં રસ્તામાં અચાનક મારી નજર એક સોનેરી પક્ષી પર પડી, જે હું પહેલી વાર જ જોતો હતો. આ પક્ષી રસ્તામાં નાળા પાસે આવેલાં દસ-બાર લીમડા તથા ગુંદીનાં વૃક્ષોના ઝુંડમાં ઊડ્યા કરતું હતું. તે નીચેથી ઉપર તરફ જતાં ગોળ દડા જેવું બની જતું હતું. વળી, પીળા ફૂલવાળા સપ્તરંગી (Lantana camera)ના છોડ વચ્ચે શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરતું જમીન પર બેઠેલું આ સોનેરી પક્ષી દીપી ઊઠતું હતું. શરીર પર રહેલો કાળો રંગ તેની સુંદરતામાં ઓર વધારો કરતો હતો. આમ અહીં તહીં નીચેથી ઉપર તરફ દડાના રૂપમાં ઊડતા આ પક્ષીને લગભગ દસ-બાર મિનિટ જેટલો સમય નિહાળી, તેને ઓળખીને હું મારા મૂળ કામે રૂમ પર પહોંચી ગયો. પાછા ફરતાં ફરી પાછો તે સ્થળ પર પહોંચી, તે પક્ષીને શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે જોવા મળ્યું નહીં અને ત્યાર બાદ, આજ સુધી નજરે ચડ્યું નથી.

સાહિત્ય જોતાં જણાયું કે, સામાન્ય રીતે આ પક્ષી જંગલ વિસ્તારમાં ઘટાદાર વૃક્ષોની ટોચ પર જોવા મળે છે. આટલી નીચી ઊંચાઈએ તથા નીચેથી ઉપર તરફ દડાના રૂપમાં ઊડવું તે શું તેનું સંવનન નૃત્ય હશે !?

આ પહેલાં કોઈ મિત્રે વડોદરામાં આ પક્ષી જોયું હતું, તેવું શ્રી લાલસિંહભાઈ રાઓલે જણાવ્યું હતું.

■ ગુજરાતમાં કચ્છના મોટા રણમાં દરિયાઈ ગરૂડ ભારતમાં દરિયાઈ ગરૂડ (Whitebellied Sea Eagle) પશ્ચિમના દરિયા કિનારે મુંબઈની દક્ષિણે અરબી સમુદ્ર અને હિંદ મહાસાગરમાં તથા દક્ષિણ ભારતના પૂર્વ કિનારે શ્રીલંકાથી શરૂ કરી, ઉત્તરે બાંગલાદેશ, બર્મા (મ્યાનમાર) તથા મલયેશિયાથી ઓસ્ટ્રેલિયા સુધી જોવા મળે છે, તેવું શ્રી સલીમ અલીએ પોતાના પુસ્તક 'The Book Of Indian Birds' માં જણાવ્યું છે.

સલીમ અલી, ૧૯૪૪-૪૫માં જ્યારે પક્ષીઓના સર્વેક્ષણ માટે ગુજરાતમાં આવ્યા ત્યારે, તેમને એક પણ દરિયાઈ ગરૂડ જોવા મળ્યું ન હતું. તેમના આ સર્વેક્ષણ પહેલાં હ્યુમ કે બટલર જેવા પક્ષી-નિષ્ણાતોએ પણ ગુજરાતમાં આ પક્ષીની હાજરીની નોંધ લીધી નથી. તે સમયે ગુજરાતમાં નાનાં મોટાં રજવાડાં અસ્તિત્વ ધરાવતાં હતાં. રાજાઓ તથા

નવાબો જેઓ પક્ષીઓનો શિકાર કરતાં હતાં, તેમાંથી પણ કોઈએ દરિયાઈ ગરૂડ ગુજરાતમાં જોવા મળે છે, તેવી કોઈ નોંધ છોડી નથી.

ભાવનગરના મ. કુ. શ્રી ધર્મકુમારસિંહજીએ તેમના પુસ્તકમાં આવું એક પક્ષી તળાજા પાસે, શેત્રુંજીના મુખ-પ્રદેશમાં જોયું હોવાનું નોંધ્યું છે. આ ઉપરાંત અમદાવાદના શ્રી હરિનારાયણ આચાર્યે, ૯મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૬ના રોજ એક પક્ષી ગોબલજના તળાવમાં જોયું હતું. ગોબલજ અમદાવાદ-વડોદરાના રસ્તે અમદાવાદથી ૨૮ કિ.મી. જેટલા અંતરે આવેલું છે. દરિયાકાંઠો અહીંથી લગભગ ૮૦ કિ.મી. જેટલાં અંતરે છે.

શ્રી લલકુમાર ખાચર(૧૯૭૩) આ પક્ષીને ગુજરાત માટે વિરલતમ ગણાવે છે. શ્રી લાલસિંહભાઈ રાઓલે પોતાની 'પ્રકૃતિ પરિચય શ્રેણી'નાં ચાર પુસ્તકોમાં આ પક્ષીનો સમાવેશ કર્યો નથી. શ્રી સલીમઅલી તથા રીખેના પુસ્તક 'The Hand book of Birds of India and Pakistan' ના પ્રથમ ભાગમાં ઉપરની બંને નોંધનો ઉલ્લેખ કરેલ છે. આમ ગુજરાતમાં આ પક્ષીની હાજરીની નોંધ માત્ર બે વાર થઈ હોય તેમ લાગે છે.

૨૬મી જાન્યુઆરી, ૨૦૦૧માં ગુજરાતમાં આવેલ ભયંકર ભૂકંપના પરિણામે કચ્છના મોટા રણમાં મીઠું પાણી નીકળ્યું હતું. તેની ખાત્રી કરવા માટે કચ્છના મોટા રણના વિવિધ વિસ્તારોમાં ત્રણ વખત જવાનું થયું હતું. પહેલા ૧૨ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૧, ત્યાર બાદ, ૧૨ મે, ૨૦૦૧ તથા ત્રીજી વખત ૫ જૂન, ૨૦૦૧ના રોજ હું ત્યાં ગયો હતો. તા. ૫મી જૂન, ૨૦૦૧ના રોજ હું પરચમ બેટની ઉત્તરે જ્યાંથી પાણી નીકળતું હતું ત્યાં, પાણી તથા ત્યાંથી નીકળતા વાયુના નમૂના એકત્ર કરવા ગયો હતો. અમે છપ્પર બેટથી આગળ નીકળી નરવેરી 'બી.એસ.એફ. પોસ્ટ' તરફ આગળ વધી રહ્યા હતા ત્યારે એક પીલુના વૃક્ષ પર કાળું અને સફેદ, મોટું ગરૂડ જોયું. ગાડી થોભાવી પહેલાં નિરીક્ષણ કર્યા બાદ ફોટો પાડવા નીચે ઊતર્યો. પક્ષી ત્યાંથી ઊડી થોડે દૂર જઈ બેઠું. વાતાવરણ વાદળ છાયું હતું, રણમાં ભીનાશ હતી અને જો વરસાદ પડે તો ગાડી ત્યાં રણમાં જ છોડીને પાછા નીકળવું પડે તેવા સંજોગોમાં તથા જે કામે નીકળ્યા હતા તે કામ પહેલાં પતાવવું તેમ નક્કી કરી અમે આગળ વધ્યા. 'નરવેરી પોસ્ટ' પર પહોંચ્યાં પછી 'The Book of Indian Birds' જોઈ તો ખ્યાલ આવ્યો

કે મેં જે પક્ષી જોયું હતું તે દરિયાઈ ગરૂડ હતું. મારા આજ સુધી જોયેલ પક્ષીઓની યાદીમાં આમ એક પક્ષીનો ઉમેરો થયો અને ગુજરાતમાં માત્ર બે જ 'રેકોર્ડ' હતા તેમાં પણ એકનો વધારો થયો.

ગોબલજ, તળાજ તથા કચ્છના મોટા રણમાં આ પક્ષીની હાજરી દર્શાવે છે કે ગુજરાતના ૧૬૦૦ કિ.મી. જેટલા લાંબા દરિયાકાંઠા પર આ પક્ષી જરૂર રહેતું જ હશે, પરંતુ આપણા મર્યાદિત પક્ષીનિરીક્ષકો તથા તેમની દરિયાકાંઠાની કે કચ્છના રણની મર્યાદિત મુલાકાતોને લીધે આ પક્ષીની ગુજરાતમાં હાજરીની નોંધ ઓછી લેવાઈ હશે. કચ્છના મોટા રણમાં એપ્રિલ-મે મહિનામાં નૈઋત્યના મોસમી પવનોના કારણે તથા મોટી ભરતીના કારણે સમુદ્રનાં પાણી છેક 'ઈન્ડિયા બ્રીજ' તથા 'પંજાબી બ્રીજ' સુધી આવી જાય છે. આ વર્ષે આ પાણી 'પંજાબી બ્રીજ' ઓળંગીને છપ્પર બેટથી પણ આગળી આવી ગયું હતું. આથી આ પક્ષી સમુદ્રના પાણી સાથે સાથે આ વિસ્તારમાં આવ્યું હશે તેવી શક્યતા છે.

પી. એસ. ઠક્કર

૨૪, ન્યુ નંદનવન સોસાયટી, 'ઈસરો' પાછળ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૫

❖ 'ક્લોઝ સરકીટ કેમેરા' દ્વારા દૈયડના પ્રજનનની નોંધ

'નેચર ક્લબ', સુરત દ્વારા પક્ષીઓ માટે લાકડાના કૃત્રિમ માળાઓ બનાવીને ઠેર ઠેર મૂકવામાં આવ્યા છે. 'નેચર ક્લબ', સુરતના મકાનની બહાર રાખેલા આવા એક માળામાં આ વર્ષે દૈયડે પ્રજનન શરૂ કર્યું.

'નેચર ક્લબ', સુરત દ્વારા આ દૈયડના માળામાં 'ક્લોઝ સરકીટ કેમેરા' મૂકવામાં આવ્યો હતો અને તેના ઉપર સતત દેખરેખ રાખવામાં આવતી હતી. આ પરથી વિડીયો કેસેટ પણ તૈયાર કરવામાં આવી છે.

દૈયડે જે પાંચ ઈંડાં મૂક્યાં હતાં, તેમાંથી બે ઈંડાં ૨૪મી મેના રોજ, બીજાં બે ઈંડાં ૨૫મી મેના રોજ તથા એક ઈંડું ૨૬મી મેના રોજ મૂકવામાં આવ્યું હતું. દૈયડે માળાની કિનારી પર સૂકું ઘાસ મૂક્યું હતું અને અંદરના ઉપરના ભાગે નરમ ઘાસ હતું.

ઈંડાંનો રંગ આછો કથ્થઈ હતો અને તેની ઉપર કથ્થઈ રંગનાં ટપકાં હતાં. ઈંડાંનો આકાર એક બાજુથી મોટો અને બીજી બાજુ સાંકડો હતો. ઈંડાંની ફુલેલી બાજુએ ટપકાં

મોટાં અને નજીક નજીક હતાં. મોટે ભાગે ઈંડાં સેવવા માટે માદા બેસતી હતી. તે દરમિયાન કોઈક વાર માદા માળાની બહાર જતી હતી.

૫ મી જૂને પ્રથમ બે ઈંડાંમાંથી બચ્ચાં બહાર આવ્યાં હતાં. ૬ જૂને બીજાં બે ઈંડાંમાંથી અને ૭ જૂને એક ઈંડાંમાંથી બચ્ચું બહાર આવ્યું હતું. ઈંડા સેવવાનો સમય ૧૪ દિવસનો હતો. જ્યાં સુધી બધાં બચ્ચાં ઈંડાંમાંથી બહાર ન આવ્યાં ત્યાં સુધી માદા ઈંડાં પર બેસતી હતી. નર, બચ્ચાં માટે ખોરાક લાવવાનું કામ કરતો હતો. માળાની સફાઈનું કામ માદાનું હતું.

દૈયડનાં ઈંડાં બે ભાગમાં તૂટેલાં હતાં. બીજાં પક્ષીઓ કે પ્રાણીઓને ખબર ન પડે તે માટે દૈયડ ઈંડાંનાં કાચલાંને માળાથી દૂર નાખી આવતી હતી. દૈયડ બચ્ચાંની નીચે યાંચ નાખી તાપમાન તપાસતી હતી અને માદા, તાપમાન જાળવી રાખવા માટે બચ્ચાંને ખસેડતી હતી. બચ્ચાં જન્મ્યાં ત્યારે કથ્થઈ રંગનાં હતાં. સમય જતાં તેનો રંગ ઘેરો કથ્થઈ થતો ગયો.

બચ્ચાનાં જન્મ વખતે તેની આંખ બંધ હતી. પાંચ દિવસ બાદ આંખ ખુલી ગઈ અને થોડાં થોડાં પીંછાં આવી ગયાં. સાત દિવસ બાદ સફેદ પટ્ટી ઉપરનાં સફેદ પીંછાં દેખાતાં થયાં. દૈયડ, બચ્ચાંને ખાવા માટે કીડી, ઈંચળ, ગોકળગાય, પતંગિયાં અને ભમરાં જેવાં નાનાં નાનાં જીવડાંઓ આપતું હતું.

બચ્ચાં ઈંડાંની બહાર આવ્યા બાદ, ૧૪ દિવસ પછી ઊડી ગયાં. ૨૧મી જૂનના રોજ બે બચ્ચાં, ૨૨મી જૂનના રોજ બે બચ્ચાં તથા ૨૩મી જૂનના રોજ એક બચ્ચું એમ બધાં બચ્ચાં ઊડી ગયાં. બચ્ચાં માળામાંથી ઊડી ગયા બાદ ૩-૪ દિવસ સુધી બહાર દૈયડ તેમની કાળજી રાખતું હતું. દૈયડનો માળો ખાલી પડી ગયો.

દરજીડાએ નજીકમાં માળો બનાવ્યો છે. 'ક્લોઝ સરકીટ કેમેરા' દૈયડના માળામાંથી ઉઠાવી દરજીડા (Tailor Bird) ના માળામાં મૂકવામાં આવ્યો છે અને તેનું 'રેકોર્ડીંગ' કરવામાં આવી રહ્યું છે.

'ક્લોઝ સરકીટ કેમેરા'ની માત્ર ૪ સે.મી. (૨ ઈંચ) ગોળાઈ અને લંબાઈ છે. તે ઘણું ઓછું વજન ધરાવે (૩૦૦ ગ્રામ) છે અને જરૂર હોય ત્યાં સરળતાથી ટેપની મદદથી લગાડી શકાય તેવો છે. ક્લોઝ સરકીટ કેમેરા બે પ્રકારના હોય છે. એક ટેલિવીઝન પર ફક્ત ચિત્ર બતાવે છે

અને બીજો અવાજ સાથે ચિત્ર બતાવે છે. ટેલિવીઝન પર ફક્ત ચિત્ર બતાવતા કેમેરાની કિંમત રૂ. ૩૫૦૦ અને અવાજ સાથે ચિત્ર દર્શાવતા કેમેરાની કિંમત રૂ. ૪૦૦૦ છે. તે મુંબઈમાં પ્રાપ્ય છે. આ કેમેરા માટે ૬ V.D.C. પ્રવાહની જરૂરિયાત હોય છે અને કેમેરામાંથી એક વાયર ટેલિવિઝન સાથે જોડવો પડે છે. અમે ચિત્રના પ્રસારણને ઓછામાં ઓછી અસર થાય એ માટે કેમેરાથી ટેલિવિઝન સાથે જોડેલ 'વાયર'ની લંબાઈ ૫૦ ફૂટથી ઓછી થાય તેવો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. ઓછા પ્રકાશમાં પણ ચિત્રનું પ્રસારણ ઘણું સરસ થાય છે.

'વિડિયો પ્લેયર'ની મદદથી આ પ્રસારણનું 'રેકોર્ડિંગ' પણ શક્ય બન્યું છે અને 'ડીજીટલ વિડિયો કેમેરા'ની મદદથી તસવીર પણ બનાવી શકાય છે.

નિર્મળાબેન યાથોથ
હસત

કલકલિયાની તીક્ષ્ણ દ્રષ્ટિ અને અચૂક નિશાન

વરસો પહેલાંની વાત છે. તે વખતે અમે પોરબંદરમાં અમારા જૂના ઘરે રહેતાં હતાં. સૂર્ય ઊગી ગયો હતો. મારી ડાબી બાજુ બારીની શાખ પાસે ત્રણ - ચાર ઈંચ દૂર, ભીંત પર, ગરોળી બારીની છાજલીના છાયામાં આરામ કરી રહી હતી. અમારાથી ૪૦૦-૫૦૦ ફૂટ દૂર એક મેમણની ત્રીજા માળની બંગલી પર એક કલકલિયો બેઠો હતો. એટલે દૂરથી તેણે ગરોળીને જોઈ લીધી હશે. ત્યાંથી ઝડપથી ઊડી આવીને અચાનક ગરોળીને ચાંચમાં પકડીને પોતે પહેલાં જ્યાં બેઠો હતો તે તરફ ઊડી ગયો. આ બધું ક્ષણાર્ધમાં મારી સાવ નજીક બની જતાં હું તો ડઘાઈ જ ગયો. કલકલિયાની તીક્ષ્ણ નજરે એટલે દૂરથી ગરોળી જોઈ લીધી અને પલકવારમાં તેને ઉઠાવીને ઊડી ગયો.

નિષ્ફળ પ્રયત્ન

અમારા નવા ઘરના 'રેલવે લાઈન' તરફના ઓરડાની બારીના 'વેન્ટીલેટર' પર હોલું બેઠેલું. અચાનક એક શિકારી પક્ષી તેના પર ત્રાટક્યું, પણ હોલું ઝપટમાં ન આવતાં છટકીને ઊડી ગયું. શિકારી પક્ષી 'વેન્ટીલેટર' પર એટલા જોરથી અથડાયું કે તેને કળ યડી ગઈ અને તરફડવા લાગ્યું. હાથે ને પકીન વીંટી, 'વેન્ટીલેટર' જરા ખોલી, તે પંખીને પકડીને મેં ઘરમાં લીધું. પિત્તળના ખાલી પાંજરામાં પડી રહ્યું. થોડા કલાક બાદ પાંજરું અગાશીમાં મૂકી, તેનું બારણું ખુલ્લું કરી, હું દૂર જતો

રહ્યો. આટલા વખતમાં કળ ઊતરી ગઈ હશે તેથી તરત તે શિકારી પંખી પાંજરાના ખુલ્લા બારણામાંથી ઊડી ગયું.

તને ન ગમે તો નહીં !

પોરબંદર પાસેના કુછડી ગામની પૂર્વમાં રણની ઉગમણી કાંધી પર ચામુંડાનું મંદિર છે. તેની બાજુમાં નાના અવેડાવાળી વાવ છે. તેના પર પાવટો હતો. તેને ચલાવીને એક મેર ભગત રોજ અવેડો ભરતો. આ પાવટાની લાકડાની ધરી પર બેસી એક કલકલિયો નીચે વાવના છાંયડામાં પાણીમાંના દેડકા જોતો હતો. મોકો મળતાં ઉપરથી પથરો પડે તેમ પાણીમાં પડી દેડકું પકડી પાણીની સપાટી પર આવી ઊડી જતો. રોજ આમ દેડકાનો શિકાર થાય તે પેલા ભગતને ગમતું નહીં.

એક દિવસ ભગતે ચણા જેવડી ઘણી બધી કાંકરીઓ ભેગી કરીને પોતાની પછેડીની ખોચમાં ભરી. પછી પોતે છુપાઈને કલકલિયાની રાહ જોવા લાગ્યો. જેવો કલકલિયો આવ્યો કે તેણે પાવટાની ધરી પર બેઠેલા તેની પર જોરથી પછેડીમાંથી કાંકરીઓ એક સાથે ફેંકી. તેમાંની એક કલકલિયાને વાગી અને તે વાવમાં પડ્યો. પાણીમાં તરફડિયા ખાતા એ કલકલિયાને મેર ભગતે પકડીને બહાર કાઢ્યો. પોતાની લાકડાના એક છેડે તેને દોરીથી બાંધી સાંજે ગામમાં આવ્યો. મારા પિતાશ્રીએ તે પંખીને છોડી મૂકવા ભગતને કહ્યું. તેણે કલકલિયાને છૂટો કર્યો કે તરત તે ઊડી ગયો, પણ ફરી પેલી વાવ પર દેખાયો નહીં !

સ્વાહા !

ધૂંકિયાએ (Coucal) કાચિંડો પકડ્યો, અને મારા 'કપાઉન્ડ'ની દિવાલ પર બેઠો. કાચિંડાનું મોઢું પોતાની ચાંચમાં લીધું અને ડોકના આંચકાથી કાચિંડાને ગળવા લાગ્યો. આગલા બે પગ અંદર ગયા પછી તેની ડોકનું હલનચલન બંધ થયું. મને થયું, તે કાચિંડાને બહાર કાઢી ટુકડે ટુકડે ખાઈ જશે, પણ ના, અંદરથી જાણે કોઈ ખેંચતું હોય તેમ તેની હોજરીએ કાચિંડાને અંદર ખેંચી લીધો. દોઢેક ઈંચ પૂંછડી બહાર હતી અને તે ઊડી ગયો.

સ્વ. મણિલાલ વોરા

પોરબંદર

(ઉપરની ચાર નોંધ, શ્રી લાલસિંહ રાએલ પરના ૨૯-૭-૯૪ના પત્રમાંથી લીધેલી છે.)

ગીર અને ચરકલાની મુલાકાત

સાવરકુંડલાથી શ્રી ભાનુભાઈ અધ્ધર્યુ અને શ્રી કાસમભાઈના સહકાર, માર્ગદર્શન અને આમંત્રણથી હોંશે હોંશે તા. ૨૨, ૨૩ જૂનના દિવસે ગીરની મુલાકાત ગોઠવી. ગીર, આ વર્ષના અનુકૂળ વરસાદથી સોળે કળાએ ખીલ્યું હતું. ગીરની સરહદે આવેલું 'હનુમાનગાળા' પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ઉત્તમ સ્થળ છે. ત્યાંથી ખૂબ નજીક ઝરણાને કાંઠે, ગીચ ઝાડીમાં નવરંગ (Indian Pitta) જોવા મળ્યો. નજીકમાં જ તેનો માળો પણ હતો. હનુમાનગાળાના મંદિરની પાછળના વડ ઉપર પીળકનો માળો હતો. તે ઉપરાંત એ જ વડ ઉપર પચીસથી વધુ હરિયલ (Green Pigeon) જોયાં.

તુલસીશ્યામ પાસેના બાપુના આશ્રમમાં રાત્રિ રોકાણ પણ આહલાદક રહ્યું. અહીં બાજુની નદી ઉપરના ડેમની પાળીએ રાત્રે દશરથિયું (Indian Nightjar) સાંભળવા અને ગાડીના પ્રકાશમાં જોવા મળ્યું. આ ઉપરાંત ગીરની અંદરના લાંબા પ્રવાસમાં કાબરો રાજાલાલ (Whitebellied Minivet) સારી રીતે જોવા મળ્યો.

તા. ૧૩થી ૧૬ જુલાઈ, ૨૦૦૧ દરમિયાન ચરકલાની મુલાકાત લીધી.

રસ્તામાં કાલાવાડ પહોંચતાં પહેલાં એક નાની ટેકરી ઉપર આવેલી હોટલમાં ચા પીવા રોકાયા. ત્યાં પડેલા જુવારના કણસલા ઉપર નાના ચંડૂલ (Syke's Crested Lark) ની જોડીને પેટપૂજા કરતા જોઈ.

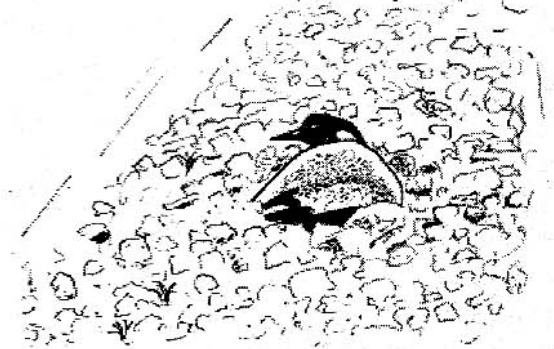
૧૪મીની સવારે, ૮ વાગતાં પહેલાં ચરકલા આવ્યા. અલગ અલગ જગ્યાએ થઈને ૪૦૦૦થી વધુ મોટા હંજ (Greater Flamingo) અને ૧૦૦૦થી વધુ નાનાં હંજ (Lesser Flamingo) જોયા. ચરકલાની જગ્યા માટે આટલી સંખ્યામાં હંજની હાજરી સ્વાભાવિક છે. આશ્ચર્ય વચ્ચે, એકી સાથે એક નાનકડા ટાપુ ઉપર, ૪૦૦ કે તેથી વધુ, વચેટ

કાજિયા (Indian Shag) તેના પ્રજનન પોષાકમાં જોવાનો લ્હાવો મળ્યો. અગરની વચ્ચેથી પસાર થતા રસ્તાની બાજુના ટાપુ ઉપર સૌથી નજીક એક જ છબીમાં એક સાથે ૪૨ વચેટ કાજિયાને કેદ કરી શક્યો. ઉપર જણાવેલા ટાપુ ઉપર વચેટ કાજિયાની સાથે તેનાથી વધુ સંખ્યામાં મોટી વાબગલી (Caspian Tern) પણ હતી.

અન્ય કાદવ ખૂંદનારા (Waders)માં છૂટા-છવાયા, વિશાળ સંખ્યામાં, પ્રજનન અને શિયાળુ પોષાકમાં શ્વેતપીઠ કીચડીયા (Curlew Sandpiper) અને અલ્પ સંખ્યામાં કાળો રાતાપગ (Spotted Redshank) ખાસ ધ્યાન ખેંચતાં હતાં.

અગરની વચ્ચેની પાળી ઉપર મીઠાના ફેરા માટે ખટારો ચાલી શકે તેવા કાચા કપચીના રસ્તા છે. એવા એક રસ્તા ઉપર બે ચીલા વચ્ચેના ગાળા ઉપર ગજપાઉ

(Blackwinged Stilt)ના બે માળા અને ટિટોડી (Redwattled Lapwing) નો એક માળો જોયો. ત્રણે માળામાં ઈંડાં હતાં અને સેવન થતું હતું. ખટારો આવે ત્યારે પક્ષી માળા ઉપરથી ઊડી જતું અને ખટારો જતો રહેતાં પરત આવી માળા પર બેસી જતું હતું. આવા અવર-જવરવાળા રસ્તા ઉપર માળા બાંધવા માટે ઉપરોક્ત બન્ને પક્ષી કેમ પ્રેરાયાં હશે? મીઠું લઈ જવા માટેના ખટારાના ફેરા ચોક્કસ સમયે શરૂ થાય છે. મને લાગે છે કે, જ્યારે માળા બનાવ્યા હશે ત્યારે, આ ફેરા શરૂ થયા નહીં હોય. બીજા એક અવાવરુ રસ્તા ઉપર ભૂલામણી ઢોંગીલી (Kentish Plover)નો માળો જોવા મળ્યો. તેનાં ઈંડાં કદમાં નાનાં તથા અન્ય બાટણ (Plover)નાં ઈંડાંને મળતાં આવતાં હતાં.

ભૂલામણી ઢોંગીલીની માદા અમને માળાની જગ્યાથી દૂર રાખવા અને છેતરવા માટે, માળાથી થોડે દૂર

ભોંયસરસી લપાતી લપાતી પાંખો પ્રસારીને જે રીતે ગોળ ગોળ ફરતી હતી તે જોવાની ખૂબ મઝા પડી.

તા. ૧૬ જુલાઈના રોજ મુલાકાતનો છેલ્લો દિવસ હોઈ સવારના આઠ વાગતાં ફરી ચરકલા હાજર થઈ ગયા. ઉપરોક્ત અવલોકનમાં વધારો ન થયો પણ પંપથી ક્યારામાં ઠલવાતા પાણીમાં આવી ચઢતી માછલીને પકડવા માટે ઉપર હવામાં ચક્કર મારતી અને પાણીમાં ડૂબકી મારી માછલી પકડતી પચાસેક મોટી વાબગલી (Caspian Tern) જોવાની ખૂબ મઝા પડી.

ડૉ. આર. બી. બલર

૧૦, સ્વીટ હોમ સોસાયટી, શ્રેયસ ટેકરા પાસે, અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૫

ભૂકંપની ઈંડાં ઉપર અસર

દેશી મરઘાં, બતક, હંસ તેમજ ટર્કી જેવાં પક્ષીઓ પાળવાનો અમારો વર્ષો જૂનો શોખ છે. વર્ષમાં સામાન્ય રીતે અમે બે વાર ઈંડાં સેવડાવી બચ્ચાં તૈયાર કરતાં હોઈએ છીએ. હમેશાં જુદા પીંજરામાં, લાકડાના ખોખાની અંદર સૂકું ઘાસ મૂકી, ઈંડાં સેવડાવવાની તૈયારી કરીએ છીએ. જે ઈંડાં સેવડાવવા હોય તે તપાસી લઈએ છીએ. જે ઈંડાં જીવવાળા (નરમાદની સંતતિ થઈ હોય તેવાં) હોય તેને જ પસંદ કરીએ છીએ, જેથી ઈંડાં બગડે નહીં. માદાને પંદરથી વધુ ઈંડાં સેવવા આપવામાં આવતાં નથી. વધુ ઈંડાં હોય તો માદાનાં પીંજરાના ઘેરાવામાંથી બહાર રહે અને બગડી જાય. તારીખ ૨૫ જાન્યુઆરી, ૨૦૦૧ના રોજ ઈંડાં ઉપર મરઘી બેસાડવામાં આવી હતી. ૨૬મી જાન્યુઆરીના રોજ ભૂકંપનો ભયંકર આંચકો આવ્યો, એ દરમિયાન મરઘીએ પોતાનાં ઈંડાં શાંતિથી સાચવ્યાં અને ઉપર જ બેસી રહી. સામાન્ય રીતે સેવવા બેઠેલી માદા ત્રણથી પાંચ દિવસમાં એક વાર, ખોરાક પાણી લેવા ઊભી થાય છે અને અડધા કલાકમાં પાછી બેસી જાય છે. બચ્ચાંનો નીકળવાનો સમય એકવીસથી ત્રેવીસ દિવસનો હોય છે.

સમય પૂરો થયો હોવા છતાં બચ્ચાં ના નીકળ્યાં, એટલે ભૂકંપના આંચકાની ખરાબ અસર થઈ હોય એવી આશંકા ગઈ. તુરંત એક ઈંડાંને લઈ સાચવીને ખોલતાં માલૂમ પડ્યું કે, કોચલું (shell) અને તેની અંદર રહેલી પાતળી ચામડી જેવું પડ (membrane) જે બન્ને એકબીજાને યુક્ત ચોટલા હોય છે, તે તદ્દન છૂટું પડી ગયા હતાં. આખા કોચલાની અંદરની ચામડીનો દડો તદ્દન છૂટું પડી ગયો હતો અને તે કોચલામાં ફરી શકતો હતો. તેને પણ

ખોલીને અવલોકન કરતાં માલૂમ પડ્યું કે, ઈંડાની લાલી (yolk)ને સાચવીને પકડી રાખતો અને યોગ્ય જગ્યાએ ગોઠવી રાખતો પાતળી દોરી જેવો મજબૂત, સ્થિતિસ્થાપક, વલયાકાર અવયવ (chalazas) પણ તૂટીને છૂટો પડી ગયો હતો. બધાં ઈંડાંને તપાસતાં, બધાં જ આ રીતે નુકશાન પામેલાં જોવા મળ્યાં. મારા ખ્યાલ મુજબ, ૨૬મીના ભૂકંપ સિવાય આખો મહિનો આવેલાં પશ્ચાત કંપનો (after-shocks) થી આપું પરિણામ આવ્યું હશે. સીધા જમીન સાથેના સંપર્કમાં રાખેલા ખોખાને કારણે પણ વધારે અસર થઈ હોય એવું લાગે છે.

તેતર, મોર, મરઘાં જેવાં પક્ષીઓ જ્યારે જમીન ઉપર માળા કરે છે, એ સમય દરમિયાન જો ભૂકંપ આવે તો મારા માનવા મુજબ ઈંડાંને જરૂરથી નુકશાન થાય. કાયમ ભૂકંપગ્રસ્ત રહેતા પ્રાંતોમાં આવાં પક્ષીઓની હાજરી અને વસ્તી વધવાનો આંક કેવો રહેતો હશે તે અભ્યાસ માંગી લે છે.

કૌશિક કિશીયન

ઈશવાસ્યમ્ સોસાયટી, રાણીપ, અમદાવાદ ૩૮૨૪૮૦

નળ સરોવરમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

* ચેતવા (Garganey) નળ સરોવરમાં સૌ પ્રથમ આવે છે. તા. ૯-૪-૨૦૦૧ના રોજ મેં તેને છેલ્લી જોઈ હતી, તે પછી ફરી ૫-૮-૨૦૦૧ના રોજ જોઈ. આમ માત્ર ૪ મહિના તે બહાર રહી. આ બતક આટલી મોડી જઈ વહેલી કઈ રીતે પાછી આવી શકતી હશે? તેઓ પ્રજનન, આ સમયગાળામાં પૂરું કરી દેતી હશે? (તમે તા. ૯-૪-૦૧ના છેલ્લી જોયેલી ચેતવાની પહેલાં કેટલીયે ચેતવા અહીંથી નીકળી ગઈ હોય. તેમાંથી જેમનું પ્રજનન પતી ગયું હોય તે વહેલી આવી હોય. - લા.)

* હાલમાં (એપ્રિલ, ૨૦૦૧) નળસરોવરમાં આશરે ૧ લાખ જેટલાં નાનાં હંજ (Lesser Flamingo) છે (૩-૫-૨૦૦૧નો પત્ર). આ ઉપરાંત, વિશેષ નિરીક્ષણમાં, મોટાં હંજ (Greater Flamingo) -૫૦૦, ગુલાબી પેણ (Rosy Peli-can) -૨૦૦૦, સેંકડોની સંખ્યામાં કાળીપૂંછ ગડેરા (Blacktailed Godwit), ચેતવા (Garganey) -૧૦૦, કાયબરંગી (Turnstone) -૨, વગેરે ૪-૫ દિવસના ગાળામાં જોયાં.

કાસમ સમા

વેકરિયા, વાયા સાહંદ, તા. વિરમગામ, નળસરોવર ૩૮૨૧૫૦

નળ સરોવરમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

૬-૩-૨૦૦૧ના રોજ નળ સરોવરની મુલાકાત લીધી ત્યારે, નીચે મુજબનાં પક્ષીઓ નોંધ્યાં.

ભગતડાં (Coot) -૪૦૦, કાળીપૂંછ ગડેરા (Black-tailed Godwit) -૫૦૦, નાના તેજપર (Small Pratincole) -૧૦૦, નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) -૨૨, ગુલાબી પેશ Rosy Pelican) -૨૦૦ (ઊડતાં), વગેરે.

વડોદરા ખાતે પક્ષીનિરીક્ષણ

વડોદરામાં પ્રતાપનગરની 'રેલવે લાઈન'ને સમાંતર લાલબાગ આવેલો છે. બગીચાની ઉત્તરે ચાર રસ્તા આવેલા છે. ત્યાં, 'રેલવે લાઈન'ની પાછળ ગંદા પાણીનું મોટું ખાબોચિયું આવેલું છે. આ ખાબોચિયું જંગલી વેલા તથા અન્ય વનસ્પતિથી ઢંકાયેલું હોય છે. ત્યાં મેં કાળા જલમાંજર (Bronzwinged Jacana) -૧૬, નીલમુરઘા (Purple Moorhen) -૨૨, નાનીસિસોટી ભતક (Lesser Whistling Teal) -૬૦, વગેરે પક્ષીઓ જોયાં (જ્યારે ?-સં.).

'સ્વીર્મીંગપુલ'ના સાથીઓ!

રાજકોટમાં 'રેસકોર્સ' બાગમાં નગરપાલિકાનો સ્નાનાગાર આવેલો છે. આ સ્નાનાગાર બંધ છે પરંતુ, અંદરની જાળીની જાળવણી માટે તેમાં થોડું પાણી ભરી રાખવામાં આવે છે. આ સ્નાનાગારમાં મેં નીચે મુજબનાં જુદાં જુદાં અનેક પક્ષીઓ જોયાં છે.

નાનો કાજિયો (Little Cormorant), ઢોર બગલો (Cattle Egret), શ્વેતપૂંછ તુતવારી (Green Sandpiper), સફેદછાતી કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher), ટિટોડી (Redwattled Lapwing, જ્યારેક ૧૫થી ૨૦ની સંખ્યામાં) વગેરે.

આ સ્નાનાગાર પાસે એક વ્યાયામશાળા આવેલી છે જેના પ્રાંગણમાં અનેક વૃક્ષો છે. વ્યાયામ શાળામાં એક પંખા ઉપર હોલા (Ring Dove) એ ઈડાં મૂક્યાં. ભૂલમાં પંખો ચાલુ થતાં તે ફૂટી ગયાં. અઠવાડિયા પછી કસરતના એક પ ફૂટ ઊંચા સાધન પર તેણે ફરી ઈડાં મૂક્યાં. અહીં માણસોની અવરજવર રહેતી હોવા છતાં પક્ષી ઈડાં સેવવા બેસી રહે છે. આસપાસ આટલાં વૃક્ષો હોવા છતાં હોલાએ માણસોની વચ્ચે કેમ ઈડાં મૂક્યાં હશે ? (વધારે સલામતી ખાતર હોઈ શકે. - લા.)

અશોક મકવાણા

૧૮, લક્ષ્મીવાડી, ગુરુકૃપા પાસે, રાજકોટ, ૩૬૦૦૦૨

ભાવનગરમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

તા. ૪-૧-૨૦૦૧ થી ૬-૨-૨૦૦૧ દરમિયાન રૂવાની સીમમાં, એક ચોક્કસ ખેતરની વાડે સવારે ૭થી ૮ની વચ્ચે હું એક કાબરો પિદો (Pied Bushchat) જોતો હતો. તેની જીવાત પકડવાની રીત સંપૂર્ણપણે માખીમાર (Flycatcher) જેવી હતી. હવામાં એક નાનકડી ઉડાન ભરીને પાછો એક જ જગ્યાએ આવીને બેસતો. ફૂટકી (Warbler)ની જેમ પૂંછડી થોડી થોડી હલાવ્યા કરતો. તેનો અવાજ ખૂબ જ મીઠો હતો. યાંચ ખુલ્લી કે બંધ રાખીને તે સુંદર અવાજ કાઢી શકતો. હું એક જ પક્ષી જોતો.

રૂવા ગામ પાસેના મંદિરમાં ભક્તો જે યજ્ઞ નાખે છે, તે ખાવા માટે આવતાં પક્ષીઓનું ચિત્ર રોજ બદલાય છે. અત્યારે (૪-૨-૦૧નો પત્ર) સૌથી વધુ વૈયા (Rosy Pastor) હોય છે. મંદિરના પ્રાંગણમાં યજ્ઞ ખાવા ટેવાઈ ગયેલાં આ વૈયા, સવારે ૭-૩૦ વાગ્યાથી મંદિરની સામેના વીજળીના તાર ઉપર હારબંધ ગોઠવાઈ જાય છે.

હું સવારે ફરીને આવું પછી, મારા ઘરે શિકા ઉપર રોટલી / ભાખરી નાખું ત્યારે, આંબાની ઉપલી ડાળે બેઠેલી કોયલની ચહલપહલ જોવાની મજા આવે. કોયલ કડક રોટલીના ટુકડા પાણીમાં બોળીને ખાય છે. 'મની પ્લાન્ટ'ના પાન ઉપર જામેલાં પાણીનાં ટીપાંમાં કે નળ નીચે ટપકતાં પાણીમાં નહાતા દરજીડાને જોવાની પણ ખૂબ મજા આવે છે.

રજી એપ્રિલ, ૦૧થી કુંજ (Common Crane) તથા કરકરા (Demoiselle Crane) દેખાતા બંધ થયા છે. વૈયાની સંખ્યા પણ ઘટી છે. ૩૦મી માર્ચથી રૂવાની વાડીમાં મોટા કશ્યા (Large Cuckoo-Shrike)ને, સવારે પીપળાની પેપડી ખાવા આવતાં જોઈ છું. ૧૦મી એપ્રિલે રૂવાની સીમમાં તલિયા તેતરને (Painted Partridge) બોલતો સાંભળ્યો. મારા 'પ્લોટ'માં, મોરની આઠ પંખીની ટોળી બપોર ગાળવા આવે ત્યારે, મોર તથા ઢેલ, જે રીતે કૂતરાં ખાડો ખોદીને બેસે છે તે જ રીતે છાંયડો હોય ત્યાં, પગથી ખાડો ખોદી, કૂતરાની માફક જ જીભ બહાર રાખી બેસે છે.

નવનીત ભટ્ટ

પ્લોટ-૨૪, બ્લોક-બી, બેન્ક સોસાયટી, એરોશ્રેય રોડ, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

Pelicans in Anand territory

Seen Rosy Pelicans flying over the agriculture field in Gamadi village, 2 Kms away from Anand at 10-40 a.m. (Mailling date : 15 Apr., 2001) An unfortunate arrival due to scarcity of water and feeding ground in some other areas ? A new or first record for Anand territory ?

Hiren Soni

Research Biologist - Guj. Inst. of Desert Ecology
(GUIDE) E-Mail add : hirensoni@yahoo.com

+++

'સિલીંગ ફેન' પર બુલબુલનો માળો

મે, ૨૦૦૧ના પહેલા અઠવાડિયામાં, અમારા પાંચમા માળે આવેલા એક ઓરડામાં 'સિલીંગ ફેન' ઉપરથી સળીઓ પડતાં ધ્યાન ગયું કે, બુલબુલની એક જોડી ત્યાં માળો બાંધી રહી છે. મેં ત્યાં પગરખાંનું એક ખોખું બાંધી દીધું. પક્ષીઓએ તે સ્વીકારી લીધું. જૂનના પહેલા અઠવાડિયામાં ૩ ઈંડાં મૂક્યાં, છેલ્લાં અઠવાડિયામાં ઈંડાંમાંથી બચ્યાં બહાર આવ્યાં.

પ્રદીપ ખેકલ

ડી-૧-૨૧, વિક્રમનગર, 'ઈસરો' કોલોની, આમલી, બોપલ રોડ, અમદાવાદ-૫૮.

+++

નીલપૂંછ પતરંગા(Bluetailed Bee-eater)ના માળા

'ગીર ફાઉન્ડેશન'ના શિકારી પક્ષીઓના સર્વેક્ષણ અન્વયે તા. ૮-૬-૨૦૦૧ના રોજ ઉત્કંઠેશ્વર - કપડવંજના માર્ગ પર જવાનું થયું. આ દરમિયાન અમે નીલપૂંછ પતરંગાના ઘણાં માળા જોયા. વાત્રકના કોતરોમાં એક જગ્યાએ પાંચ-છ ચાલુ માળા હતા. અમે પક્ષીઓને જીવડાં પકડતાં અને ત્યાર બાદ, માળામાં જઈ બચ્યાંને ખવડાવતાં જોયા. આ વિસ્તારમાં, વાત્રકના કાંઠે, સળંગ અમે આ પક્ષીની હાજરી નોંધી અને એવી ધારણા કરી શકાય કે, એ સિવાય પણ, કોતરોમાં વધુ માળા હોઈ શકે. આ પક્ષીની પ્રજનન અંગેની પૂરતી નોંધ નથી એ જોતાં આ માહિતી અમને ઉપયોગી લાગી.

પ્રણવ ત્રિવેદી/ચિન્મય શુક્લ

૧૮, સુક્રોમલ ફ્લેટ, રામદેવનગર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

+++

અમદાવાદમાં માળા વસાહતો

વસ્ત્રાપુર ગ્રામ પંચાયતના મકાનની બહાર મોટા

વડના વૃક્ષ ઉપર ઢોર બગલા (Cattle Egret)ની માળા વસાહત, જુલાઈના અંતથી ઓગસ્ટની શરૂઆત સુધી જોવા મળેલ છે. હાલ પણ પક્ષીઓ બચ્યાં ઉછેરી રહ્યાં છે. લગભગ ૨૨ માળા છે.

સાબરમતી 'ડી' કેબીન 'બસ-સ્ટોપ'ની બાજુમાં શાકબજાર પાસે અને બીજી બાજુ રેલવે ટ્રેક છે, ત્યાં બાવળનાં સાત વૃક્ષ ઉપર નાના બગલા (Little Egret) અને ઢોર બગલાની માળા - વસાહત જુલાઈથી ઓગસ્ટ દરમિયાન જોવા મળી. સળંગ બાવળનાં વૃક્ષો છે. શરૂઆતનાં ત્રણ વૃક્ષ ઉપર માળા છે. ત્યાર બાદ, ચાર વૃક્ષો છોડીને બીજાં ચાર વૃક્ષો પર માળા જોવા મળે છે. બધાં સાત વૃક્ષના માળા કુલ થઈને ૪૦ જેટલા છે. કાગડા દ્વારા પક્ષીઓને હેરાન થતાં પણ જોયાં. માણસોની અવરજવરથી પંખી હેરાન થતાં નથી. આ વસાહતથી આગળ લગભગ ૧.૫ કિ.મીના અંતરે એક તળાવ આવેલું છે.

કાર્તિક શાસ્ત્રી

અશોકવાડી, પંચવટી, અમદાવાદ

+++

સુરત શહેરમાં કચ્છી પિદ્ધે

હું સુરત શહેરના પશ્ચિમ વિભાગના છેડા પર રહું છું. સાતેક વર્ષ થયાં, કચ્છી પિદ્ધે (Brown Rock Chat) નિયમિત જોઉં છું. વહેલી સવારે તેને ગાતાં પણ સાંભળું છું. ખાસ કરીને બિનવપરાશવાળા અધૂરા બાંધેલા મકાનની આજુબાજુ જોવા મળે છે. અત્યાર સુધી એક જોડી જોવા મળતી હતી, પણ હમણાં હમણાં બે જોડી અલગ અલગ જોવા મળે છે. નવાં બાંધકામ અને વસ્તીનું પ્રમાણ વધે છે તેમ આ પક્ષી શહેરના છેડા પર ઓછી વસ્તીવાળા વિસ્તાર તરફ સ્થાનાંતર થયેલાં જોવા મળે છે.

સુરત શહેરમાં રાજપીપળાના પોપટ

મારી કૉલેજ, શહેરની લગભગ વચ્ચે છે. આજુબાજુ સિમેન્ટ, કોંક્રીટનું જંગલ છે, પરંતુ કૉલેજમાં પંદરથી વીસ સારાં વૃક્ષો હોવાથી હમણાં હમણાં છાંદક મહિનાથી રાજપીપળાનો પોપટ (Alexandrine Parakeet) બેથી ચારની સંખ્યામાં જોવા મળે છે. ખાસ કરીને વૃક્ષોની ટોચ પર બેસે છે. એ રીતે બેસે છે કે, આપણે તેને સહેલાઈથી જોઈ શકીએ નહીં, અવાજ પરથી તેની હાજરી તુરત જ પરખાય.

અનિલ એન. ભટ્ટ

એ-૩, હાર્દિક પાર્ક, નવયુગ કોલેજ પાછળ, જોગાણી નગર પાસે, રાંદેર રોડ, સુરત-૯

+++

કુલીયારી, ૭૫-૦૦ રૂ. નંગ

૧૫ દિવસ પહેલાં હાંસોટના મચ્છી- બજારમાં બે કુલીયારી (આ ગુજરાતી નામ છે અને વધારે પ્રચલિત છે)ને રૂ. ૭૫/- નંગના ભાવે વેચાતી જોઈ. જાણવા મળ્યું કે, કુલીયારી (ખલિલી, Eastern Curlew) અને બળાં (હંજ, Flamingo) ત્યાંની માર્કેટમાં સામાન્ય રીતે આવે છે. (આ એક માહિતી છે, કોઈ હર્ષ-શોક નથી).

ભવભૂતિ પારાશર્થ

ગુજરાત એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સિટી, આણંદ ૩૮૮ ૧૧૦

ટપકીલી મુનિયા (Spotted Munia)નો માળો

તા. ૨૫-૮-૨૦૦૧ સવારમાં ૮-૩૦ વાગે, હું અને સપના સુરેન્દ્રનું જાંબુઘોડા જંગલના નારુકોટ વિસ્તારમાં પક્ષીનિરીક્ષણ હેતુથી ફરી રહ્યાં હતાં. તે દરમિયાન અમે ત્યાં પહોંચીને વચ્ચે આવેલા એક ચેક ડેમ પાસે, એક ખાખરાના ઝાડ ઉપર કોઈ પક્ષીનો અવાજ સાંભળ્યો. અમે અમારું દૂરબીન તે તરફ માંડ્યું, તો આશ્ચર્ય વચ્ચે ત્યાં ટપકીલી મુનિયાને માળો કરતાં જોઈ. ઝાડની ઊંચાઈ લગભગ ૧૫ ફૂટ હતી અને માળો પાંદડાઓની વચ્ચે ડાળીના ચિપિયામાં આશરે ૧૨ ફૂટ ઊંચાઈએ હતો. અમે જોયું કે, બે મુનિયામાંથી માત્ર એક જ મુનિયા માળા માટે ઘાસ (લીલું) લાવતી હતી, જ્યારે બીજી, દૂર ઝાડ ઉપર બેસી બધું શાંતિથી જોતી હતી. અમે થોડું નજીક જઈ નિરીક્ષણ કર્યું તો માલુમ પડ્યું કે, માળો ગોળાકાર અને લગભગ ૧૫ સે.મી. વ્યાસનો હતો. મધ્યમાં ગોળાકાર પ્રવેશદ્વાર પંજ હતું. માળાને બહારથી પાતળા ઘાસ વડે અને અંદરથી પહોળા અને લીલા ઘાસ વડે બાંધ્યો હતો. અંદરથી ખબર એટલે પડી કે, પક્ષી પહોળું ઘાસ લાવીને અંદર જતું રહેતું અને ઘાસને ગોળાકારે અંદરથી પાથરતું હતું.

સપના સુરેન્દ્રનું/વિરેન્દ્રસિંહ ઝાલા

૨૫/૭, કલ્યાણનગર, વાઘોડિયા રોડ, વડોદરા-૩૮૦૦૧૯

અમદાવાદમાં રાજપીપળાનો પોપટ

(Alexandrine Parakeet)

‘વિહંગ’ના સળંગ અંક ૭ (શિશિર-૨૦૦૦)માં એલ.ડી. એન્જિનિયરીંગ હોસ્ટેલની પાછળ મને જોવા મળેલા

રાજપીપળાના પોપટ વિશેની ટૂંકી નોંધ આપે કરી હતી, તેના અનુસંધાનમાં જણાવવાનું કે, આ જાતનો પોપટ મને ફરી એક વાર, તા. ૩-૯-૨૦૦૧ના રોજ ‘સેંટ એલિથર્સ કોલેજ’ પાસેના ચાર રસ્તાની નજીક આવેલી નર્સરી સ્કૂલ ‘કિડ્સ કેમ્પસ’ નજીક જોવા સાંભળવા મળ્યો. મારા પુત્રને શાળામાં મૂકવા જતો હતો ત્યારે, માથા ઉપરથી રાજપીપળાના પોપટનો વિશિષ્ટ ઘેરો અને બુલંદ અવાજ સાંભળાયો. મેં ઉપર જોયું તો માથા ઉપર, ઘણે ઊંચે ઈલેક્ટ્રીસીટીના બે જાડા તાર પસાર થતા હતા, તેમાંના એક પર આ પોપટ બેઠો હતો. તેને નીચેથી જોયો એથી ખભા પરનું લાલ લાખું જોવાને અવકાશ નહોતો, પરંતુ, તેના મોટા કદ અને મોટા અવાજ પરથી તે રાજપીપળાનો પોપટ હોવા વિશે શંકા રહી નહીં. સમય હતો સવારના ૧૦-૦૦ વાગ્યાનો.

ટપુસિયા (Whitethroated Munia)નું મોટું ટોળું

૨૭ મે, ૨૦૦૧ના દિવસે સાણંદ-નળસરોવરના રસ્તે આશરે સાડા ત્રણ વાગ્યે પસાર થઈ રહ્યો હતો. તે દિવસે ભયાનક વાવાઝોડાનાં એંધાણ હતાં અને પવનનું જોર ખરેખર અસામાન્ય હતું. લેખંબા ગામ પસાર કર્યા પછી એક કાંટાળા ક્ષુપ ઉપર નાનકડાં પંખીઓનું મોટું ટોળું જોવા મળ્યું. વાહન ઊભું રાખી જોતાં જણાયું કે, ટપુસિયાની સંખ્યા ૪૨ની છે. તેઓ એક જ નાના ક્ષુપ પર બેઠેલાં જોવાની તથા તેમનો મીઠો કલબલાટ સાંભળવાની મોજ પડી!

કેતન ટાટ

એ/૩૧, ગોપલ ટાવર, ગુલબાઈ ટેકરા, અમદાવાદ ૩૮૦૦૧૫

અબાબીલના માળા : મંદિરોનું વિશેષ આકર્ષણ !?

તા. ૧૮-૫-૦૦ના રોજ ઉદેપુરથી આવતાં દર્શનાર્થે શામળાજી મંદિર રોકાતાં, નજીકની ધર્મશાળાના પ્રવેશમાર્ગની છત ઉપર અબાબીલ(House Swift)ના એકબીજાને અડોઅડ સામટા માળાઓનું નાનું નગર વસેલું જોવા મળ્યું. ટોળાબંધ પક્ષીઓને હવામાં અવાજ કરતાં, ઝડપી ચકરાવા લેતાં જોવામાં ખૂબ આનંદ મળ્યો. ધાર્મિક તીર્થ સાથે ‘પક્ષી તીર્થ’ નામ તરી આવ્યું. વિશિષ્ટ પક્ષી અચૂક જોવા મળતું હોય તેવાં સ્થળોને પક્ષી તીર્થ કહી શકાય ! આવાં ‘પક્ષી તીર્થો’ની યાદી ગુજરાત પૂરતી કેમ પ્રસિધ્ધ ન કરી શકાય ?

તા. ૩૦-૬-૦૧ના રોજ ચાંદોદ મુકામે, શેષ

નારાયણ મંદિરના પ્રવેશની છતમાં આ જ પક્ષીઓના માળાઓ જોયાં.

(અંબાજી, જિ. સાંબરકાંઠાના મુખ્ય મંદિરના મંડપની છત ઉપર તા. ૫-૮-૨૦૦૧ના રોજ મેં અબાબીલના માળા જોયા. મંદિરોના મંડપવાળા ભાગની ઊંચી છત, તેનો ક્યારેક કોતરણીવાળો ગુંબજાકાર આ પક્ષીને માળા કરવા વિશેષ આકર્ષિત કરતો હશે? કે કોઈ અન્ય પરિબળ હશે? - સં.)

તા. ૧૨-૧૦-૨૦૦૦ના રોજ ડાકોર જતાં પણસોરા ઉપર ૧૦૦+ ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) મંડરાતી જોઈ. બે દિવસ પછીના 'સંદેશ'માં નજીકના ખંભોળજ તળાવમાં 'મોટાં પક્ષીઓ'ની નોંધ હતી. તા. ૩-૩-૦૧ના રોજ આણંદ-લાંબવેલ નજીક ૩૦+ ગુલાબી પેણ જોઈ.

તા. ૫ અને ૬-૪-૦૧ના રોજ સાંજે ધાબા ઉપર જતાં, હજારોની સંખ્યામાં પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ જતાં વૈયાં (Rosy Pastor) ના કલબલાટ કરતાં ટોળાં જોયાં. પ્રથમ વખત આટલી સંખ્યામાં જોયાં ! આકાશ આખું છવાઈ ગયું હતું. દક્ષિણ ક્ષણિકમાં નવેમ્બર ૨૦૦૦માં મોટી સંખ્યામાં વૈયા જોવાના કારણોમાં ગુજરાત, પૂર્વ અને મધ્ય મહારાષ્ટ્ર તથા ઉત્તર ક્ષણિક અને આંધ્રપ્રદેશમાં અછતથી પરિસ્થિતિ કારણભૂત બતાવે છે (" The year of the Rosy Pastor" તેજસ્વી એસ. , N.L.B.W. Vol 41 No.3. May- June 2001)

(વળતી મુસાફરીના સમયે વૈયાનું હજારોની સંખ્યામાં ભેગા થવું અને પછી ઊડી નીકળવું, એ સામાન્ય ઘટના છે. - લા.)

ડૉ. એસ.સી. વશિષ્ઠ

૨/૩, પંચાયતન, મિશન રોડ, નડિયાદ ૩૮૭૦૦૨

લખતર વીડીમાં તલિયો તેતર

તા. ૧૨-૭-૦૧ના રોજ મારા મિત્રો યોગેન્દ્ર શાહ તથા ફારૂક ચૌહાણ સાથે લખતર વીડીમાં પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ગયા હતા. ત્યાં અમે ૩ તલિયા તેતર (Painted Partridge) જોયાં. અમારા વિસ્તારમાં આ પક્ષી ક્વચિત્ જ જોવા મળે છે. છેલ્લાં બે વર્ષમાં અમે પહેલી વાર જોયું. આ ઉપરાંત અમે એક તુરૂમ્તી (Redheaded Merlin) પણ જોઈ.

ચીકુ વોરા

લક્ષ્મી પુરા, દૂધરેજ રોડ, સુરેન્દ્રનગર ૩૬૩૦૦૧

તુરૂમ્તી (Redheaded Merlin)નો માળો

તા. ૨૫-૪-૦૧ના રોજ મૂળી-સુરેન્દ્રનગર માર્ગ ઉપર એક પીપળના વૃક્ષ ઉપર તુરૂમ્તીનો માળો જોયો. માળામાં બે બચ્ચાં પણ જોયાં. બીજે દિવસે મારા મિત્રો ચીકુ વોરા, તથા યોગેન્દ્ર શાહ સાથે ફરી અમે આવ્યા. બચ્ચાં માળામાં ન હતાં. તપાસ કરતાં, તેમને ઝાડ નીચે જમીનના ખાડામાં લપાઈને બેઠેલાં જોયાં. અમને થયું કે, બચ્ચાંને જોખમ છે, એટલે માળો ખૂબ ઊંચે હોવા છતાં સાચવીને બચ્ચાં ફરી માળામાં મૂક્યાં. ત્રીજા દિવસે જોયું તો એક બચ્ચું રસ્તા પર મરેલું હતું. કદાચ પડી ગયું હોય અને વાહનની હડકેટમાં આવી ગયું હોય. બીજું બચ્ચું માળામાં હતું. પાંચ દિવસ પછી બચ્ચાં સાથે પક્ષીઓ માળો છોડી જતાં રહ્યાં હતાં.

ફારૂક ચૌહાણ

લક્ષ્મી પુરા, દૂધરેજ રોડ, સુરેન્દ્રનગર ૩૬૩૦૦૧

મોરનાં બચ્ચાંની પાલક માતા, મરઘી

તા. ૧૭-૮-૦૧ના રોજ રાજીભાઈ મહેતાનો ફોન આવ્યો હતો કે ઝાલાવાડ ક્લબની બાજુમાં ઢેલે ચાર ઈંડાં મૂક્યાં છે, જેમાંનાં બે વહેલી સવારે બિલાડીએ ફોડી નાંખ્યાં છે. વળી, તેણે ઢેલને પણ ઘાયલ કરી છે. હું, ચીકુ વોરા, ફારૂક ચૌહાણ, હર્ષલ શાહ વગેરે સ્થળ પર પહોંચી ગયા. બપોર સુધી રાહ જોઈ પણ ઢેલ ત્યાં આવી નહીં. ઝાલાવાડ ક્લબના ચોકીદારને બાકીનાં બે ઈંડાંનું ધ્યાન રાખવા તથા ઢેલ પાછી ફરી છે કે નહીં તે જોવા જણાવ્યું.

બીજે દિવસે સવારે ચોકીદારે જણાવ્યું કે ઢેલ રાત્રે પણ પાછી ફરી નથી. અમે એ ઈંડાં માળામાંથી લઈ લીધાં અને એક ઈંડાં પર બેસતી મરઘી પાસે સેવડાવ્યાં. આ મરઘી ચીકુવોરાની પાસે રહેતા શાન જયપુરીની હતી. તા. ૨૦-૮-૦૧ના રોજ ૧૨-૩૦ વાગ્યે પહેલા ઈંડાંમાંથી બચ્ચું નીકળ્યું અને ૧-૩૦ વાગ્યે બીજું. આ બચ્ચાં હાલમાં ફારૂક ચૌહાણને ત્યાં રાખેલાં છે અને તેની સારસંભાળ બચ્ચાંની પાલક માતા મરઘી લઈ રહી છે.

યોગેન્દ્ર શાહ

'આનંદ', અજીતનાથ સો. પાસે, જીતાન રોડ, સુરેન્દ્રનગર ૩૬૩૦૦૨

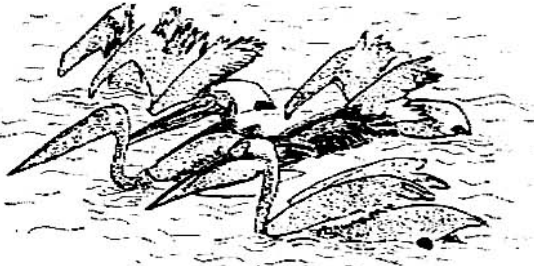
વાંદરા પર વધુ ભરોસો !

બાવળના ઝાડ પર કાગડાના માળા પાસે જ ડાળ પર વાંદરો બેઠો હતો, પણ કાગડપતી તેને ચાંચસરખી અડાડતાં ન હતાં. હા ! બાવળ નીચેથી પસાર થતાં માણસને જરૂર ચાંચથી પ્રહાર કરતાં હતાં. શું માણસ કરતાં વાંદરા પર તેમને વધુ ભરોસો હશે? એથી ઊલટું, ટિટોડી વાંદરાને ચાંચ-પ્રહાર કરતી જોવા મળી.

બાસીલ મેકવાન
બોરસદ

ગુલાબી પેણ - જમણની અનોખી રીત

માર્ચ-૨૦૦૧માં ભૂકંપ સર્વેની કામગીરી માટે ભુજ ખાતે ફરજ પર રહેવાનો મોકો મળ્યો. દરરોજ શહેર વચ્ચેનાં હમીરસર તળાવ પાસેથી વાહનમાં પસાર થતાં, તળાવમાં ૧૦થી૧૨ ગુલાબી પેણ અને અન્ય બતકો નજરે પડી જતાં. સાથે દૂરબીન ન લાવ્યાનો અફસોસ પણ થતો. એક બાજુ ભૂકંપની ભયાનક પરિસ્થિતિથી મન વ્યાકુળ હતું. તેવા સંજોગોમાં પણ તળાવનાં પક્ષીઓ નિરાંતે નજીકથી જોવાનું કૃતુહલ ઊભરાતું હતું. તા. ૧૮-૩-

૦૧ની ભરબપોરે ૨-૩૦ વાગ્યે નવરાશ મળતાં, તળાવ વચ્ચેનાં બગીચામાં જઈ પહોંચ્યો. બે પેણ છીછરા પાણીમાં કંઈક જુદી રીતે પ્રવૃત્ત નજરે ચડી. બતકો જેમ ઊંધા માથે શિર્ષસિન કરી ખોરાક મેળવતી હોય છે, તેમ પેણ કરતી હતી. બન્ને પાંખો ખુલ્લી રાખી, સમતોલન જાળવી, પગ વડે હલેસાં મારી, સમાંતર આગળ ધપતી હતી. ક્યારેક વચ્ચે ચાંચ સપાટી પર લાવી, ડાબેથી જમણે વળાંકદાર રીતે પાણીમાં ઊંડે પસાર કરી લઈ જતી હતી. આ સમયે

ચાંચ ખુલ્લી રાખી ચાંચ નીચેની ચામડીની થેલીમાં નાની માછલીઓ કે અન્ય ખોરાક પકડતી હોવી જોઈએ. ભુજ ખાતે મ. કુ. શ્રી હિંમતસિંહજી બાવાને મળવાની તક સાંપડતાં, તેમને આ વાત જણાવી. તેમણે પણ પેણની આ અનોખી રીત જવલ્લે જ દેખાય છે, તેમ જણાવ્યું.

રાજકોટ આસપાસ

આમ તો વર્ષ ૨૦૦૧નો ઉનાળો નપાણિયો હતો. સૂકાં જળાશયો હોવાથી રસવિહીન લાગતો હતો, પરંતુ રાજકોટની કાઈસ્ટ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા ઉત્સાહી, તરવરિયા પક્ષી-નિરીક્ષક વિદ્યાર્થીઓએ વેકેશનનો સદુપયોગ દરરોજ પક્ષીનિરીક્ષણની રખડપટ્ટીમાં કર્યો. સાથે ક્યારેક મને પણ ખેંચ્યો. રાજન જાદવ, રાજદીપ જાલા અને અમીત પારેખની સાથે કરેલાં નિરીક્ષણો આ મુજબ છે.

➤ તા. ૨૫-૪-૦૧ના રોજ નજીકની ખિરસરા વીડીમાં ફરતાં રાજને કહ્યું કે, તેણે અગાઉ મોટા ઘુવડ (Great Horned Owl)ની જોડીને વીડીની બહાર, રસ્તા તરફના ભાગમાં જોઈ હતી. ત્યાં જઈ ખડકાળ વિસ્તારમાં પહોંચતા જ તે ઘુવડની જોડી ઊડી અને થોડે દૂર બાવળ પર અમોને જોતી બેઠી. મેં રાજનને સૂચવ્યું કે, સાંજે નજીકમાં એક જગ્યા એ બેસશો તો તેનો માળો-બખોલ મળી આવશે. એક દિવસ તેઓએ ત્યાં રાત્રિનાં ૧-૦૦ સુધી રોકાઈ દર શોધું અને એક પુત્ર બચ્યાને જોયું. દર પાસે પડેલ ચરકમાં ઉંદરના અવશેષ પણ નોધ્યા.

➤ રાજદીપનો ફોન આવ્યો કે, તેના ઘરની નજીક તુરમ્તી (Redheaded Merlin) વિદ્યુતના થાંભલા પર સવારે ૭-૦૦ વાગ્યે અને સાંજે પણ ચોક્કસ સમયે આવીને બેસે છે. તા. ૭-૬-૦૧ની વહેલી સવારે ખેતર નજીકના રહેણાંક વિસ્તારમાં પહોંચતાં જ તુરમ્તીની ઝડપી ઊડાન સાથે તીક્ષ્ણ ટૂંકો અવાજ સાંભળ્યો. તે કાગડાને ભગાડતી તેના નિશ્ચિત સ્થાન, વિદ્યુતના થાંભલે જઈ બેઠી. થોડીવારમાં અન્ય બે પક્ષી પણ આવ્યાં. નજીક જતાં વિક્ષેપ ન પામ્યાં. નજીકથી નિહાળતાં તેના માથા પર લાલને બદલે બદામી રંગ જણાયો. આર. એસ. ધર્મકુમારસિંહજીએ 'બર્ડ્ઝ ઓફ સૌરાષ્ટ્ર'માં લખ્યું છે કે, તુરમ્તી (આદા) અને ચતવો (નર) જોડીમાં વહેલી સવારે અને સુપ્રસિત પહેલાં સાથે શિકાર કરતાં, પ્રજનન ઋતુ સિવાય પણ સામાન્ય રીતે જોવા મળે છે.

➤ રાજન - રાજદીપે ફરી સમાચાર આપ્યા કે, આજી-ર ડેમ નીચે નદીના પટમાં સુરંગી પાનબગલી (Chestnut Bittern) જોઈ. ડેમમાં પાણી બિલકુલ ન હોવાને કારણે ત્યાં ચિયા પણ ખાસ મોટાં ન હોય તેવું વિચારતાં તેના આગમનની નવાઈ લાગી. તેની ખરાઈ માટે તા. ૯-૬-૦૧ની વહેલી સવારે ઊપડયા. રસ્તાની આસપાસનો વિસ્તાર થોડાં વરસાદની છાલકથી તાજો અને સુગંધી હતો. વરસાદને કારણે બહાર નીકળી આવેલ પાંખાળાં કીટકો ઊડતાં હતાં. બુલબુલ અને થોરિયા લેલાં પણ તકનો લાભ લઈ તેને હવામાં પકડતાં હતાં. કૈચીપૂછ તારોડીયાની (Wiretailed Swallow) જોડી જીવડાં પકડતી નાળા પાસેનાં બાવળિયે બેઠી. નાળાના પાઈપની છતમાં માટીની ઝીણી ગોળીઓ, તણખલાં, પીછાં જોડી બનાવેલો, ચંબુ આકારનો, નળાકાર પ્રવેશદ્વાર ધરાવતો તેનો માળો જોયો. નદીના પટમાં ડેમ પાસેથી પસાર થતો પાઈપ 'લીકેજ' હોવાને કારણે થોડું પાણી હોવાથી પાનફૂટી તથા નાના ચિયા ઊગેલાં હતાં. પાન-સુગરીઓ (Blackthroated Weaver) ચિયા ભેગાં કરી માળો બનાવતી કલબલ કરતી હતી. શ્વેતપંખ જલમાંજર(Pheasant-tailed Jacana), તપકીરી સંતાકુકડી(Brown Crake), રાત બગલો(Night Heron), નડીબગલો(Purple Heron), સફેદ છાતી સંતાકુકડી(Whitebreasted Waterhen), વગેરે પક્ષીઓ પ્રવૃત્ત જોયાં. પાનલવા(Painted Snipe)ની એક જોડી દૂર ઘાસમાં ચરતી જોઈ. અને હા, એક સુરંગી પાન બગલી પણ અચાનક પાનફૂટીમાંથી ઊડતી નિહાળી. તેનું અને પાનસુગરીઓનું આગમન વહેલું લાગ્યું. સામાન્ય રીતે જુલાઈ અંતમાં પહેલી વાર દેખાય છે. (આ બંને નિવાસી પંખીઓ છે, સ્થાનિક હરફર હોઈ શકે. - લા.)

મે મહિનાના વરસાદથી આજી-૧માં ખાબોચિયા ભરાયા જેટલું પાણી આવ્યું. ત્યાં જઈ રાજને - અમીતે કહ્યું, " હંજ બતકો આવ્યાં છે અને તેને પકડવા કોઈ જાળ નાંખે છે." તા. ૫-૬-૦૧ના રોજ અમે સાથે ગયા. ટીલીયાળી બતક(Spotbilled Duck), હંજ(Flamingo), નાની સિસોટી બતક(Lesser Whistling Teal), મોટા ચકવા(Great Stone Curlew) હતાં. પક્ષી પકડવાનો ફાંસલો મળ્યો.

પ્લાસ્ટીકની થોડી જાડી દોરીને બન્ને છેડે પથ્થરો બાંધી પાણી કાદવમાં નાખેલ હતી. દોરીમાં થોડા અંતરે પાતળી પ્લાસ્ટીકની દોરીના ફાંસલા બનાવેલ હતા. જાળ આસપાસ મરેલા દેડકાં પક્ષીને આકર્ષવા નાખેલ હતાં. પાસે ખેતી કરતી વ્યક્તિને આ જણાવ્યું. ત્યાર બાદ, પણ રાજન-રાજદીપ ત્યાં ગયા, પણ કાંઈ મળ્યું નહીં. રાજકોટ આસપાસ પહેલી વાર જોયું.

અશોક મશરૂ

૧૫, ભક્તિનગર સોસાયટી, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૨

♦♦♦

ચાતક અને વરસાદ

૬૨ વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ તા. ૧-૬-૨૦૦૧ના રોજ ચાતક દંપતીએ વહેલી સવારે મારા ઘરની બારી પાસે બોલીને હાજરી પૂરાવી. બીજે જ દિવસે વરસાદ આવ્યો અને ખેડૂતોએ ભીમ -અગિયારસની વાવણી કરી.

ભગવાનજી જાવિયા
વેરાવળ

♦♦♦

ખીજડિયા પક્ષી અભયારણ્ય, જિ. જામનગરમાં નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis)

'ખીજડિયા પક્ષી અભયારણ્ય', જામનગરથી લગભગ ૧૨ કિ.મી.નાં અંતરે આવેલ છે. આ અભયારણ્યનો કુલ વિસ્તાર ૬૦૫ હે. છે, જે બે ભાગમાં વહેંચાયેલ છે. ધુવાંવ ગામ તરફનો વિસ્તાર જે રૂપારેલ નદી ઉપર બાંધવામાં આવેલ બંધ (પાળા)ને લીધે દરિયાઈ અભયારણ્યથી અલગ પડે છે તે એક જળપ્લાવિત વિસ્તાર છે. જૂના નવાનગર રાજ્યમાં સને ૧૯૨૦ની સાલમાં આ વિસ્તારમાં એક માટીનો પાળો બાંધવામાં આવેલ, જે સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યના સમયમાં સને ૧૯૫૬માં સમો કરવામાં આવેલ. આ પાળાની એક તરફ વરસાદનું પાણી એકઠું થાય છે અને બીજી બાજુ દરિયાઈની ભરતીથી પાણી આવે છે સમય જતાં વરસાદનું પાણી થોડું ખારાશવાળું થાય છે. આમ 'ખીજડિયા પક્ષી અભયારણ્ય'માં એક અલગ પ્રકારનું પરિસરતંત્ર રચાય છે, તેમ કહી શકાય.

અભયારણ્યના વિસ્તારમાં ઘણી પ્રજાતિઓ

પ્રજનન કરતી હોવાનું નોંધાયેલ છે. ખાસ કરીને મોટી ડૂબકી અને નાની ડૂબકી (Great Crested Grebe & Little Grebe) અહીં પ્રજનન કરતી નોંધાયેલ છે. આ વિસ્તારમાં જોવા મળતી માળા- વસાહત અને તેમાં પક્ષીની વિવિધ પ્રજાતિઓ દ્વારા થતું પ્રજનન અલગ તરી આવે છે. ધુવાંવ વિસ્તારમાં બીજા નંબરના વૉયટાવરની સામે આવેલ વિસ્તાર કે જેમાં ગાંડા બાવળનાં વૃક્ષોની જાડી આવેલ છે, તે વિસ્તાર 'પક્ષી બેટડી' તરીકે ઓળખાય છે. આ વિસ્તારમાં પાણીની વચ્ચે આવેલાં ગાંડા બાવળનાં વૃક્ષો ઉપર ત્રણ થી ચાર સ્તરમાં અલગ અલગ પ્રકારની પ્રજાતિઓના માળા આવેલ છે, જેમાં ચમચા (Spoonbill), પીળીચાંચ ઢોક (Painted Stork), ઢોર બગલા (Cattle Egret), નાના બગલા (Little Egret), મોટા અને નાના કાજિયા (Large & Little Cormorants), સપેંટ્રીવ(Darter), રાત બગલા (Night Heron), સફેદ કાંકણસાર (White Ibis) વગેરે નો સમાવેશ થાય છે.

ચાલુ વર્ષે તા. ૮-૯-૨૦૦૧ના રોજની આ વિસ્તારની મારી મુલાકાત દરમિયાન માળા-વસાહતમાં અન્ય પક્ષીઓના માળાઓ વચ્ચે નાની કાંકણસારના બે માળાઓ અલગ અલગ વૃક્ષો પર જોવા મળ્યા. આ પૈકી એક માળામાં એક ચળકતું લીલું, ભૂંડું ઈંડું તથા એક બચ્ચું હતું, તેમજ બીજા માળામાં બે તાજાં જન્મેલાં બચ્ચાં હતાં. તા. ૨૨-૯-૨૦૦૧ના રોજ આ વિસ્તારની ફરી વખત મુલાકાત લેતાં, એક વૃક્ષ પરના બંને બચ્ચાંઓ ઊડી ગયા હતાં, જ્યારે બીજા વૃક્ષ પર બંને બચ્ચાંઓ માળામાંથી નીકળી આડશમાં છુપાયેલાં જોવા મળેલ હતાં. બંને માળાઓ ગાંડા બાવળની ઘંટામાં, પાણીથી એકાદ મીટરની ઉંચાઈએ, સૌથી નીચેના સ્તરમાં હતા.

સામાન્યતઃ નાની કાંકણસાર આપણા વિસ્તારમાં યાયાવર પંખી ગણાય છે. સ્વ. ડૉ. સલિમ અલીએ 'હેન્ડબુક ઓફ ધી બર્ડ્ઝ ઓફ ઈન્ડીયા એન્ડ પાકિસ્તાન'ના ગ્રંથ ૧,

પાના નં. ૧૧૪-૧૧૫ પર તેને આંશિક રહેવાસી તથા આંશિક યાયાવર ગણાવ્યું છે. તેના છૂટાછવાયા (sporadic) માળાઓ સિંધ, અવધ, ઓરિસ્સા, આસામ અને મણિપુરમાં અન્ય પાણીનાં સ્થાનિક પક્ષીઓ સાથે મિશ્ર માળા-વસાહતો (mixed heronries)માં મે થી જુલાઈ માસ દરમિયાન નોંધાયેલ હોવાનું જણાવેલ છે. ગ્રીમેટ, ઈન્સ્કીપ અને ઈન્સ્કીપ તેઓના 'બર્ડ્ઝ ઓફ ઈન્ડિયન સબકોન્ટીનેન્ટ' ના પાના ૫૬૮ પર નાની કાંકણસારનું પશ્ચિમમાં સિંધ અને કચ્છથી લઈ પૂર્વમાં મણિપુર અને દક્ષિણમાં ઓરિસ્સા સુધીમાં સ્થાનિક રીતે પ્રજનન થયેલ હોવાનું જણાવેલ છે. સ્વ. ધર્મકુમારસિંહજીએ 'બર્ડ્ઝ ઓફ સૌરાષ્ટ્ર'માં, ' આ પ્રજાતિનું પ્રજનન સૌરાષ્ટ્રમાં જોવામાં આવેલ નથી, જો કે તેઓ તેમ (પ્રજનન) કરતાં હોઈ શકે ' એમ નોંધ્યું છે. કેટલાક પક્ષીનિરીક્ષકોએ રૂબરૂ ચર્ચા દરમિયાન 'દરિયાઈ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન'ના વિસ્તારોમાં ટાપુઓ પર ચેરનાં જંગલો (Mangroves)માં થતી વસાહતો (heronries)માં આ જાતિના માળાઓની શક્યતા માટે આશા વ્યક્ત કરી છે.

ચાલુ વર્ષે 'ખીજડિયા અભયારણ્ય'માં જોવા મળેલ બે માળાઓ પરથી પક્ષીનિરીક્ષક મિત્રોએ દર્શાવેલ શક્યતાઓમાં તથ્ય હોઈ શકે એવું માનવાને પ્રેરાયેલ હતું. ચોમાસા દરમિયાન દરિયો તોફાની હોવાના કારણે ટાપુઓના વિસ્તારની મારી મુલાકાતો મર્યાદિત રહે છે, પરંતુ આવતી ઋતુમાં આ બાબતે સતર્કતા દાખવી, જરૂર પડ્યે થોડું જોખમ લઈને પણ, વિવિધ માળા-વસાહતો ની મુલાકાતો લઈ આ જાતિના પ્રજનન બાબતે વધુ માહિતી એકઠી કરવાનું વિચારું છું.

સુરેશ જાની

નાયબ વનસંરક્ષક, 'દરિયાઈ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન', જામનગર

પ્રકૃતિ મિત્ર મંડળ, દાહોદ દ્વારા તા. ૨૨-૨૩-૨૪/૧૧/૨૦૦૧નાં શુક્ર-શનિ-રવિ દરમિયાન, ગુજરાતભરની બર્ડવૉચિંગ-બર્ડ ફોટોગ્રાફી અંગે રસ ધરાવતી વ્યક્તિઓ માટે શિબિરનું આયોજન, સ્તનમહલ, સ્લોથ બેર સેક્યુરી મુકામે કરવા વિચારણા છે. સદર શિબિરમાં મહત્તમ ૫૦ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થઈ શકે તેમ છે. આ શિબિરમાં આપે ફક્ત રૂા ૫૦/- ભરવાના છે (ટોકન ચાર્જ). આપના આવવા-જવા સિવાયનો બધો ખર્ચ પ્રકૃતિ મિત્ર મંડળ ઉઠાવશે. વિગતવાર કાર્યક્રમ, નામો મળ્યેથી આગળ જાહેર કરવામાં આવશે. વધુ વિગત માટે મંત્રી શ્રી નરેન્દ્ર પંચાલ, 'પ્રકૃતિ મિત્રમંડળ', પ્રકૃતિ ભવન, અમૃતવાડી સોસાયટી પાસે, સ્ટેશન રોડ, દાહોદ-૩૮૯૧૫૧, ફોન નં. અજયદેસાઈ ૨૦૭૦૧, ૪૨૫૨૫ : નરેન્દ્ર પંચાલ ૪૭૧૪૩

સારસ વૉચ

અવલોકન નોંધ

તારીખ	સંખ્યા
૧૬-૬-૦૧	૩૮
૨૦-૬-૦૧	૨૮
૨૭-૬-૦૧	૨
૪-૮-૦૧	૭

(તા. ૧૬-૬-૦૧ના રોજ રાત્રે વરસાદ આવવાથી સરોવરમાં સારું એવું પાણી આવ્યું હતું.)

કાસમ સમા

નળસરોવર

તા. ૨૨-૫-૨૦૦૧ના રોજ મૂડાવડેપ ગામ (જિ. પંચમહાલ) નજીક એક ખેતરમાં ૪ સારસ જોયાં. તા. ૨૪-૫-૨૦૦૧ના રોજ ગામની સીમમાં, મહી નદીને કાંઠે બે સારસ પાણી પીતાં જોયાં.

મયૂર-ઉલ્પિ

વિજયનગર (જિ. સા. કાં.)

તા. ૨૩-૫-૨૦૦૧થી ૩૧-૫-૨૦૦૧ સુધી 'ગીર ફાઉન્ડેશન', ગાંધીનગર દ્વારા સારસ પક્ષીની ગણતરી હાથ ધરાઈ હતી તેમાં અમારા મુળીનાં નાયકા ડેમ પાસે ૩ સારસ, હળવદના બ્રાહ્મણી ડેમ પાસે ૮ સારસ તથા જકશી જોડાણામાં ૬ સારસ જોવા મળ્યાં.

સૌરાષ્ટ્રના પ્રથમ વારસાદે અમારા જિલ્લાનાં જળાશયો ભરી દેતાં સારસના પ્રજનનમાં ખાસ વિક્ષેપ નહીં આવે એમ લાગે છે. માલાકા તલાવડીમાં સારસની જોડ પાછી આવી ગઈ છે. થાનગઢ પાસે વાંકાનેરના રસ્તે આવેલી તલાવડીમાં પણ સારસની જોડ આવી ગઈ છે.

કિશોરચંદ્ર રાવળ

જુના બસ સ્ટેન્ડ પાસે, મુળી ૩૬૩૫૧૦

તા. ૨-૬-૨૦૦૧ના રોજ હું અમદાવાદથી નીકળી બેણપ જઈ રહ્યો હતો. વિરમગામ 'બાયપાસ' પર 'રેલવે કોર્સિંગ' પસાર કરી માંડલ તરફ અમારી સુમો આગળ વધી ત્યારે, ખેતરમાં એક ખૂણામાં જ્યાં વરસાદનું થોડું પાણી ભરાવાથી ખાબોચિયું બની ગયું હતું ત્યાં, સવારે સાડા આઠ વાગ્યાની આસપાસ સારસની એક જોડી પાણી પીવા માટે ઉતરતી જોઈ. ખાબોચિયામાં બંને પક્ષીઓ પાણી પીવા લાગ્યાં. ત્યાર બાદ, બે

દિવસમાં અમદાવાદ, સુરેન્દ્રનગર, મહેસાણા કે બનાસકાંઠા જિલ્લાના વિસ્તારોમાં જ્યાં હું ફર્યો ત્યાં એક પણ સારસ જોવા મળ્યું નહીં

પી. એસ. ઠક્કર

૨૪, ન્યુ નંદનવન સોસાયટી, 'ઈસરો પાઇળ', અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

અમદાવાદમાં, ગાંધીનગર સરખેજ રાષ્ટ્રીય ધોરીમાર્ગ પર, 'કર્ણાવતી ક્લબ'ની પાઇળના ખેતરમાં ૨૮ મે, ૨૦૦૧ના રોજ સારસની એક જોડી મને તથા મારા કુટુંબીજનોને જોવા મળી હતી.

પ્રદીપ ખેંકાલે

૩૧-૧-૨૧, વિક્રમનગર, ઈસરો કોલોની, આમલી-બોપલ રોડ, અમદાવાદ-૫૮.

સુરેન્દ્રનગરથી મેમકા જતા રસ્તામાં સારસની જોડી જોઈ. તે પાણીના નાળા પાસે હતી. બીજી જોડી ટાઢીવડલી નજીક જોઈ જે ખેતરમાં મુક્ત ફરતી હતી. ત્યાં પણ પાણીનું નાળું હતું. (તારીખ?-સં.)

તા. ૨૭-૮-૦૧ના રોજ અમે મેમકા (જિ. સુરેન્દ્રનગર) ગયા ત્યારે ત્યાંના તળાવમાં એક સારસની જોડી જોઈ.

યોગેન્દ્ર શાહ

સુરેન્દ્રનગર

તા. ૨૮-૪-૦૧ના રોજ મચ્છુ-૨ જળાશય (મોરબી પાસે) પર બે સારસ જોયા.

ફરી ૨૩-૬-૦૧નાં મુલાકાત લેતાં, જળાશયમાં માટીવાળું નવું પાણી આવેલું હતું. સારસ ન હતાં, પરંતુ ઢોર ચરાવતાં નજીકના રહેવાસીએ કહ્યું કે, "એક મહિના પહેલાં અહીં ૪૦ સારસ હતાં. તેનો ભડાકાથી શિકાર પણ થાય છે."

અશોક મશરૂ

રાજકોટ

મારા, સને ૮૯થી ૯૫ સુધીના પ્રવાસો દરમિયાન ભરૂચ જિલ્લામાં કોઈ પણ વખત સારસ જોવા મળ્યાં નથી. હાલમાં ફેબ્રુ. થી જૂન ૨૦૦૧ સુધીમાં રાજપીપળા મુકામે બદલી થવાથી, નડિયાદથી રાજપીપળાના અઠવાડિક પ્રવાસો દરમિયાન વડોદરા, નર્મદા અને ભરૂચ જિલ્લાઓને આવરી લેતા માર્ગમાં કોઈ પણ વખત સારસ જોવાનું બન્યું નથી.

(પયાસેક વરસથી નાવાપુરા, તા. નાંદોદ, જિ. નર્મદા બે ત્રણ વરસે જવાનું થાય છે. આ અડધી સદીમાં મને

પણ તે વિસ્તારમાં કદી સારસ જોવા મળેલ નથી. - લા.)

તા. ૧૦-૧-૦૧ના રોજ વાસણા-મારગિયાથી કનીજ (તા. મહેમદાવાદ) જતાં, સ્વામીપુર નજીક, ડાબી બાજુ ખેતરમાં, ૩૬ સારસ જોવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો. આ અગાઉ ૧૨-૬-૯૬ના રોજ ઘુણાદરા, તા.ઠાસરામાં (NLBW Vol.36 No.4, જુલાઈ/ ઓગષ્ટ, ૧૯૯૬) તેમજ ૨૮-૨-૦૦ના રોજ ત્રાજથી વસો જતાં, ગરમાળા પાટિયાં નજીક ખેતરમાં, ૨૭ સારસ ('વિહંગ', વર્ષ ૩, અંક ૯, વર્ષ ૨૦૦૦) જોવાનો અવસર મળ્યો હતો. ડૉ. પારાશર્ય સાથે

ચર્ચા કરતાં જાણવા મળેલ કે, પાણીની અછતના લીધે તથા નજીક મહીજ તળાવ આવેલ હોવાથી વધુ સંખ્યામાં ભેગાથયા હશે.

- ❖ ૧૮-૧૨-૦૦, માતરથી લીંબાસી ૨ જતાં, ગામ બહાર
- ❖ ૧૧-૨-૦૧, રાસથી બોરસદ આવતાં ૨ રાવપુરા પહેલાં
- ❖ ૧૫-૨-૦૧ ડાકોરથી ઠાસરા જતાં ૨

ડૉ. એસ. સી. વશિષ્ઠ
નડિયાદ

ગીધ પર જાપતો

અવલોકન નોંધ

* હું અને મારા વિદ્યાર્થીઓ, સપના સુરેન્દ્રનું અને વિરેન્દ્રસિંહ ઝાલા તા. ૧૫-૯-૨૦૦૧ના રોજ બપોરે ૨.૩૦ વાગ્યે છોટાઉદેપુર જતાં હતાં ત્યાં, રસ્તામાં અમે ઓરસંગ નદી પાસે આકાશમાં ૬૦ જેટલાં સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) ઊડતાં જોયાં. આ પહેલાં અમે લગભગ એક મહિના અગાઉ બોરેલીનાં આકાશમાં આટલાં જ ગીધ ઊડતાં જોયા હતાં. એટલે કે, આ વિસ્તારમાં આ ટોળું હયાત છે. હવે તેની રાતવાસાની જગ્યા (roosting site) ની શોધ બાકી રહે છે. જો તે મળી જાય તો તેનો સતત અભ્યાસ કરી શકાય.

ડૉ. ગીતા પડતે

ડીપાર્ટમેન્ટ ઓફ યુઓલોજી, ફેકલ્ટી ઓફ સાયંસ, એમ. એસ. યુનીવર્સિટી ઓફ બરોડા, વડોદરા ૩૯૦૦૦૨

* તા ૭-૮-૨૦૦૧ના રોજ વિરમગામ જતાં હાસપુર બસ સ્ટોપ, પાસે ૩૩ ગીધ આકાશમાં ઊડતાં જોયાં. એ જ દિવસે સાંજે, નળસરોવર પાસેના વેકરિયા ગામના પાદરે એક મરેલા ઢોર ઉપર ૩૬ ગીધ બેઠેલાં જોયા.

કાસમ સમા
વેકરિયા, નળસરોવર

* ગીધ (Whitebacked Vulture) તાપી કિનારે, મરેલાં ઢોર ઉપર નિયમિત જોવા મળતાં, પણ છેલ્લાં દસેક વર્ષથી એટલાં નિયમિત જોવા મળતાં નથી. મહિનામાં બે-ચાર વખત એવું બને છે કે, વીસ - પચીસની સંખ્યામાં આવી જાય, છતાંય નિયમિતતા વિશે કશું કહેવાય નહીં. એક બાબત નિશ્ચિત છે કે, તેની સંખ્યા ખૂબ જ ઘટી ગઈ છે.

અનિલ ભટ્ટ

એ-૩, હાર્દિક પાર્ક, નવયુગ કોલેજ પાછળ, જોગાણી-નગર, રાઈર રોડ, સુરત-૯

* તા. ૨૯-૭-૨૦૦૧ના રોજ નળિયા (કચ્છ) પાસે એક સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) જોયું.

શાંતિલાલ વડુ

જૂના વાસ, મંદિરવાળો ખાંચો, માધાપર, ભુજ-૩૭૦૦૨૦

* તા. ૯-૩-૨૦૦૧થી તા. ૧૧-૩-૨૦૦૧ સુધી ગીરમાં બુસાળા નેસ, અમરતવેલ ગીર વગેરે સ્થળોએ મુલાકાત લેવાનું થયું. બંને સ્થળો, ગીર - પૂર્વમાં ધાવાની પાસે આવેલાં છે. તે દિવસોમાં સિંહે, અમરતવેલ પાસે ગાયનું મારણ કરેલું, પરંતુ ત્યાં અમને એક પણ ગીધ જોવા મળ્યું નહીં.

* તા. ૨૪, ૨૫-૩-૨૦૦૧ના રોજ અમદાવાદ જિલ્લાના દેત્રોજ તાલુકાના ગામ રામપુરા-ભંકોડાથી ભગાપુરા જતા જ્યાં એક મરેલાં ઢોરનો ઢોરવાડો હતો. ત્યાં ૨૫-૩૦ ગીધને ખાતાં જોયાં.

કિશોરચંદ્ર રાવળ

જૂના બસ સ્ટેન્ડ પાસે, મુળી ૩૬૩૫૧૦

* તા. ૧૫-૭-૨૦૦૧ના રોજ સવારે ૧૧-૩૦ વાગ્યે મોરબી, પાડાપુલ ઉપર બે ગીંધ જોયા. રાજકોટમાં ગીંધ દેખાતાં બંધ થયા છે, તેથી અહીં ગીંધ જોતાં ખૂબ આનંદ થયો.

નવનીત વાગડિયા

સોની બજાર, માંડવા ચોક, ખત્રી વાડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૧

* તા. ૧૬-૧૨-૨૦૦૦ના રોજ પ્રતાપસેવક સાથે પક્ષીનિરીક્ષણ માટે ગયા ત્યારે, ઘણેટી (તા. અંજાર)ની સીમમાં ૩૦+ ગીંધ જોયા, તેમાં સફેદપીઠ ગીંધ (Whitebacked Vulture), ખેરા (Egypitian Vulture), પહાડી ગીંધ (Griffon Vulture) તથા ગીરનારી ગીંધ (Longbilled Vulture) હતાં. (ક્યાં, કેટલાં? - સં.)

તા. ૩૧-૧૨-૨૦૦૦ના રોજ જખૌ સીમમાં (તા. અબડાસા) ૮૦ સફેદપીઠ ગીંધ ઊડતાં જોયાં.

અધિન પોમલ

ભુજ

* તા. ૨૯-૪-૦૧ના મચ્છુ-૨ જળાશય પર આકાશમાં ૫ સફેદપીઠ ગીંધ ઊડતાં હતાં. તા. ૨૩-૬-૦૧ મોરબી પાડાપુલ પાસે બગીચામાંથી ૧૧ સફેદપીઠ ગીંધ આકાશમાં વિહરતાં જોયા.

અશોક મથડ

રાજકોટ

* બાકરથળીમાં ગીંધ ખૂબ જ મરે છે

તા. ૧૯-૭-૦૧ના રોજ બાકરથળી (જિ. સુરેન્દ્રનગર)ના અમારા મિત્ર શ્રી રણજીતસિંહ ઝાલાએ જણાવ્યું કે, છેલ્લાં ૫-૬ માસથી અમારા ગામમાં ગીંધ ખૂબ જ મરે છે.

બાકરથળી, સુરેન્દ્રનગરથી આશરે ૧૨કિ.મી. દૂર આવેલું ગામડું છે. ત્યાં અમે ઘણી વાર સફેદપીઠ ગીંધ જોયાં છે. ગામ-તળાવની બાજુમાં આવેલાં મોટાં વૃક્ષો ઉપર માળા પણ જોઈએ છીએ. એ જ દિવસે મેં, યોગેન્દ્ર શાહ તથા ફારૂક ચૌહાણે, ગામમાં જઈને બે મરેલાં ગીંધ જોયાં. ગામનાં ચાર-પાંચ ખેડૂત તથા અન્ય અગ્રગણ્યો સાથે વાત કરતાં જાણવા મળ્યું કે, છેલ્લાં પાંચ-છ માસ દરમિયાન ૮૦ થી ૯૦ સફેદપીઠ ગીંધ મૃત્યુ પામ્યાં છે. મોટા ભાગનાં છેલ્લા બે માસમાં જ.

ગામ લોકોના જણાવ્યા પ્રમાણે, ગીંધના પગમાં (દીંચણ માં)સોજા આવી જતા હતા અને ત્યાંથી પાણી તથા લોહી નીકળતું હતું. આમ તેઓ ઊડવા માટે અક્ષમ થઈ જતાં અને બેઠાં બેઠાં જ મૃત્યુ પામતાં.

ચીકુ વોરા

લક્ષ્મીપુરા, દૂધરેજ રોડ, સુરેન્દ્રનગર, ૩૬૩૦૦૧

પત્ર-સેતુ

Dear Bakulbhai,

As always, I have enjoyed reading through the monsoon volume of VIHANG. There is so much information and what is heartening is that people in rural communities are reading and sending in responses.

Chhotubhai Suthar indeed has got his Whitebreasted Waterhen mixed up with the Painted Snipe and this should provide caution to hasty identifications. Recently, going through two of my own earlier write ups, I was shocked to find wrong identifications that have, unhappily, gone into print. My records were not questioned

and even now I feel very unhappy when I think of those two claims. Both were made when

I was a college-student. Fortunately, both wrong identities are not from Gujarat. With so many more birdwatchers out in the field great care must be taken before making claims. Even a seasoned birdwatcher can make a misidentification.

Pranav Trivedi's observations (page 6) on the birds of Bakore in Panchmahals is revealing. Pittas and Tickel's Blue Flycatchers have become the dominating species where a few years back were Crested Buntings and Painted Partridges.

The climax of achievement would be having a Black Woodpecker nesting there !

Uday Vora's note on the Blue tailed Bee-eater (page 7) needs comment. Gujarat has both Bluetailed and Bluecheeked Bee-eaters nesting. It would be interesting to find the interface between the two species, which were for long considered to be subspecies.

We must make a very serious effort to locate the colonial nesting colonies of Glossy Ibis in the State. There are such large flocks around in full breeding plumage. They must be breeding.

Krishnaba Gohil's note on the Large Green Parakeet in Bhavnagar (page 7) calls for comment. Parakeets are great fliers and of late their numbers, as those of Blossomheaded Parakeets, have increased considerably around Ahmedabad. It is worth noting that Bhavnagar is not very far from mainland Gujarat across the Gulf of Khambhat and these hole-nesting birds must be scattering across wider country in search of suitable, large trees. Of course, the birds seen could be escapees.

Peafowls have taken to roosting on electrical pylons (Jitendrasinh Sodha and Mahesh Vaishnav, page 9) because of loss of large trees.

In conclusion, once again I must urge you to include the date of each communication other than of long articles.

Yours,

Lavkumar Khachar

Hingolghadh, 21st August, 2001

ચબૂતરાની વિવિધતા અને વિશિષ્ટતા

આમ તો સમાજકલ્યાણની સરકારપ્રેરિત પ્રવૃત્તિઓને કારણે સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતનાં ઘણાં શહેરોમાં, કચ્છમાં ફરવાનું થયેલું છે. ગત ઉનાળે પાણીની તંગીને કારણે અમે રાજકોટ છોડી ખંભાતના દરિયાકિનારે બે મહિના રહ્યાં. તે સમય દરમિયાન નોંધું કે વધારેમાં વધારે કોઈ પણ કચ્છા કે શહેરમાં ચબૂતરા હોય તો તે આણંદ જિલ્લાના ખંભાતમાં. ત્યાં શેરીએ શેરીએ પક્ષીઓને યજ્ઞ નાખવા વિધવિધ પ્રકારના,

આકારના અને વધુ ભાગે કાષ્ટના બનેલા ચબૂતરા છે. અમોએ એક ડઝન તો ગણ્યા. આમ તો ખંભાત એ પૂરાણું બંદર હોઈ, મકાનો પર કાષ્ટનું કોતરકામ વ્યાપક જોવા મળ્યું. લગભગ જૂનાં પડતર મકાનોના ઝરૂખા, સ્થંભ, ચોકઠાં, ટેકા, બધાં લાકડાનાં જ. ચબૂતરા મોટા ભાગે, સખત સાગી લાકડાના અને સુંદર એવા આકૃતિ અને કોતરણીકામ સાથેના. કોઈને 'પીએચ.ડી.' કરવું હોય તો ખંભાતના ચબૂતરા પર થઈ શકે એટલી વિવિધતા, વિશિષ્ટતા ત્યાં રહેલી છે. 'WHO'ને માહિતી પૂરી પાડતી અમેરિકાની એક એજન્સીમાં કામ કરતી, વોશિંગ્ટન ડી.સી. સ્થિત, વાઈલ્ડ લાઈફની અભ્યાસી અમારી પુત્રી દર્શના વ્યાસે લગભગ વિશ્વના બાવન દેશોનો પ્રવાસ કર્યો છે. તેણીના કહેવા મુજબ, પક્ષીઓની સાયવણી, રક્ષણ અને સંબંધ સાથેની આવી ચબૂતરા - સંસ્કૃતિ કોઈ પણ દેશમાં જોવા મળી નથી. ભારતની અને એમાંય ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રની આ વિશિષ્ટતા છે. આર્ય સંસ્કૃતિનું મહામૂલું પ્રતીક છે.

ધંધુકા અને વલભીપુર, વળા વચ્ચેના ભાલ પ્રદેશમાં તેમજ દસાડા, પાટડી વગેરે રણકાંઠાના ગ્રામીણ પ્રદેશમાં અમે પક્ષીઓનાં યજ્ઞ માટે, ઊંચા, ચોરસ આકારના ઓટા, ઓટલા જોયા છે, જે માથોડા જેટલા ઊંચા અને કૂતરાં, બિલાડાં કે અન્ય પશુ ન ચડી શકે તેવી રચનાવાળા, મોટા ભાગે ખળાવાડ પાસે હોય છે.

વૈદ્ય વજુભાઈ વ્યાસ

એમ-૧૪/૧૦૮, સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીનગર-૨, અમદાવાદ-૧૩

+++

‘વિહંગ’નો કયા શબ્દોમાં આભારી બનું ?

‘વિહંગ’ નિયમિત મળતું રહે છે. એકાંતમાં એને વાંચું છું ને એક અનોખી દુનિયામાં ખોવાઈ જાઉં છું. મળતું થયું, ત્યારથી જ પક્ષીઓ પ્રત્યે બેહદ લગાવ શરૂ થયો છે. આ વરસે મેં ધોલેરા (બંદર) વિસ્તારનાં ભડિયાદ, જાંબુડા, મુંડી, પાંચી, ભાણગઢ, જાંખી વગેરે ગામોમાં અંદાજે ૪૦૦૦ વૃક્ષો ગ્રામજનોની સહાયથી ઉછેરવાનું શરૂ કર્યું છે. ગ્રામજનોને પણ પક્ષીઓ માટેની આપણી ફરજનું ભાન કરાવતા પત્રો છપાવીને આપ્યા છે. ખૂબ સારો સહકાર મળી રહ્યો છે. ૪-૫ વર્ષમાં આ વૃક્ષો આભે અડવા મથશે અને પક્ષીઓના કલબલાટ થકી નાનકડાં ગામો ધમધમી

ઊંઠશે. બસ, આ સમયની પ્રતીક્ષા અત્યારથી જ અકળાવી રહી છે. આવા સુંદર અભિયાનમાં મને જોડાવાની અનોખી પ્રેરણા બદલ 'વિહંગ'નો કયા શબ્દોમાં આભારી બનું? નેચર ક્લબ સુરતે પણ પનરવાનાં વૃક્ષો ઉછેરવા અમોને પ્રોત્સાહિત કર્યા છે.

(૧૦-૮-૨૦૦૧)

અરૂણ ત્રિવેદી

આશીર્વાદ ફલેટ, વાસણા, અમદાવાદ

+++

✍ 'વિહંગ'ના સળંગ અંકો ૧૨ તથા ૧૩ ઉપર

ટિપ્પણી

✳ 'વિહંગ'નો ગ્રીષ્મ ૨૦૦૧ અંક સમયસર મળી ગયો છે. સરસ છે. તેમાં કેતન ટાટુએ કુંવાર બેટમાં 'ગ્રે હાઈપોકોલીયસ' જોયાનું વાંચ્યું. અહીં જ ૧૯૬૦ની સાલમાં કચ્છમાં પ્રથમ વાર આ પક્ષીની નોંધ થયેલી. ત્યારે 'B.N.H.S.' નો 'કેમ્પ' ચાલતો હતો, જેમાં સ્વ. ડૉ. સલીમ અલી પણ હાજર હતા.

✳ ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્ય તથા તેમના સાથી મિત્રોની રાજપીપળાના પોપટના વધતા જતા વ્યાપ વિષેની નોંધ વાંચી. પહેલા માંડવી(કચ્છ)માં પણ આ પક્ષી જોવા મળતા હતા અને ત્યાં પ્રજનન પણ કરતા હતા. મ. કુ. શ્રી હિંમતસિંહજી સાથે થયેલી ચર્ચા મુજબ તે ભાગેડું હોવાં જોઈએ.

(૨૪-૬-૨૦૦૧)

✳ આપે 'સંપાદકીય'માં જણાવેલું છે કે, ટપુસિયાએ

સુગરીનો માળો રોકી લીધો છે. મારે ત્યાં પણ ટપુસિયા(Whitethroated Munia)ની જોડી સુગરીના જૂના લટકાવેલા માળાની મુલાકાત લે છે, પરંતુ માળો કર્યો નથી. ક્યારેક શક્કરખોરો (Purple Sunbird) પણ આ માળાની મુલાકાત લઈ જાય છે.

✳ મારી ૨૩-૫-૨૦૦૦ની નોંધમાં રૂદ્રમાતા ડેમને બદલે રૂક્મણીમાતા ડેમ ભૂલથી લખાયું હોય તેમ લાગે છે.

✳ શ્રી લલકુમાર સાહેબે તેમની નોંધમાં મોટા રાજલાલ (Scarlet Minivet)ને બદલે લાંબીપૂંછ રાજલાલ (Longtailed Minivet) હોવાની શક્યતા અંગે વાત કરી છે. આ અંગે જણાવવાનું કે, આ પક્ષીની ઓળખ મ.કુ.શ્રી હિંમતસિંહજીએ કરી હતી અને એ નોંધ ' B.N.H.S.ના 'જર્નલ'માં પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. કચ્છમાં ક્યારેક આવાં વીરલ પક્ષીઓ આવી જાય છે, જેમ કે, બપૈયો (Hawk Cuckoo) અને શ્યામશિર કશ્યા (Blackheaded Cuckoo-Shrike) ની નોંધ પણ કચ્છમાં થઈ છે.

✳ શ્રી જિતેન્દ્રભાઈ સોઢા તથા શ્રી મહેશભાઈ વૈષ્ણવની નિરીક્ષણ નોંધમાં મોર ઈલેક્ટ્રીક વાયર પર રાતવાસો કરે છે તે જાણ્યું. મેં ૨૯-૭-૦૧ના રોજ ભવાનીપર-બીક્રા વચ્ચે (તા. અબડાસા) આવા પ થી ૬ થાંભલા પર વહેલી સવારે મોર જોયાં હતાં. તે અહીં રાતવાસો કરતાં હોય તેમ લાગ્યું.

(તા.૧૦-૮-૨૦૦૧)

શાંતિલાલ વર

જૂના વાસ, મંદિરવાળો ખાંચો, યાધાપર, ભુજ-૩૭૦૦૨૦

+++

Birdwatcher's Directory

Surname _____ Name _____ Father's Name _____

Address : _____

Tel. No. : Res : _____ Office : _____ Mobile : _____

Fax : _____ E-Mail : _____ Addl.No. _____

Interests : Bird Watching Nature trail Conservation Bird Photography

ફોર્મ ભરીને મોકલવાનું સરનામું :

નેચર ક્લબ, C/O સ્નેહલ પટેલ, ૮૧, સર્જન સોસાયટી, અઠવા લાઈન્સ, સુરત-૩૯૫૦૦૭

કચ્છમાંથી 'સ્ટોલિક્ઝકાસ બુશ ચેટ' લુપ્ત થઈ છે આજે 'વિહંગ'નો સળંગ અંક : ૮, ગ્રીષ્મ, ૨૦૦૦ વાંચતા, શાંતિલાલ વરૂની કચ્છમાં પક્ષીનિરીક્ષણ નોંધ(પાના નં. ૧૨)માં Stoliczka's Bush Chatનો ઉલ્લેખ વાંચી આશ્ચર્ય થયું કારણ કે, આ પક્ષી હવે કચ્છમાં જોવા મળતું નથી. શાંતિભાઈને આ બાબત પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે, ખરી રીતે 'Desert Chat' જોયાં હતાં, જેનું નામ ગુજરાતીમાં તેમણે 'રણ પિદો' નોંધમાં દર્શાવેલ. તેમણે ખુલાસો મોકલ્યો હતો, જે વખતે પ્રસિધ્ધ ન થયો હોય.

Stoliczka's Bush Chatની શોધ પહેલવહેલી કચ્છમાં જ થયેલી. Dr. Ferdinand એક ભૂસ્તરશાસ્ત્રી હતા જેમણે આજથી ૧૦૦ વર્ષથી વધારે સમય અગાઉ ઓગણીસમી સદીમાં કચ્છમાં પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓનો અભ્યાસ કરેલ. આનો અહેવાલ બંગાળમાંથી તે સમયે પ્રસિદ્ધ થતાં 'Stray Feathers' માં આપેલ. ઉપરોક્ત પિદાની શોધ તેમને ફાળે જાય છે. તેમણે આ પક્ષીના બે નમૂના કચ્છમાં ભુજ પાસે અને રાપર તાલુકામાંથી મેળવ્યા અને તેમનું વિસ્તૃત વર્ણન કરેલ. ત્યાર બાદ, આ પક્ષી કોઈ કારણોસર કચ્છમાંથી લુપ્ત થયું. ઉત્તર-પ્રદેશમાં પણ તે અસ્તિત્વ ધરાવતું અને ત્યાંથી પણ અદૃશ્ય થઈ ગયું છે. હવે ફક્ત તે રાજસ્થાનમાં જોવામાં આવે છે. હાલ મેં ક્યાંક વાંચ્યું છે અથવા સાંભળ્યું છે કે, ભાવનગર પાસે વેળાવદરના કાળિયાર રક્ષિત વિભાગમાં કોઈકે આ પક્ષીની નોંધ કરી છે.

હાલના સમયમાં અમુક સ્થાનિક ઉપરાંત યાયાવર પક્ષીઓની સંખ્યા ઘણી જ ઘટવા પામી છે. આ પૈકી એક મળતાવડી ટિટોડી (Sociable Lapwing or Plover) છે. કચ્છમાં છેલ્લી વાર આ પક્ષીને મેં ઓગષ્ટ ૧૯૪૭માં જોયાં હતાં. મારા શિક્ષક પી. એચ. સ્પાકર્સના પત્નીએ પણ એ જ અરસામાં લગભગ એ જ જગ્યાએ (માંડવી બંદરની પશ્ચિમમાં) એકથી વધારે વખત આ પક્ષી નોંધ્યાં હતાં. ત્યાર બાદ, મેં અથવા બીજા પક્ષીનિરીક્ષકોએ જોયાં નથી. આ પક્ષી સૌરાષ્ટ્ર કે ગુજરાતના બીજા કોઈ સ્થળે જોવામાં આવે તો તેની નોંધ 'વિહંગ'માં પ્રસિદ્ધ કરવા માટે મોકલવી જરૂરી છે. 'B.N.H.S.'ને પણ જાણ કરવી જોઈએ. આ પક્ષી બિનખેડાયલાં ખેતરો અને ખુલ્લી પડતર જમીન પર સમૂહમાં રહેવાનું પસંદ કરે છે.

મ. કુ. હિંમતસિંહજી
જયુબિલિ ગ્રાઉન્ડ, ભુજ-૩૭૦૦૦૧

ક્રીડા 'Albinism' અને 'Colour mutation'

ગ્રીષ્મ ૨૦૦૦ના 'વિહંગ'ની નિરીક્ષણ નોંધમાં ડૉ. આર. બી. બલર અને ડૉ. રેખા બલરે જોયેલો આંશિક, વિવર્ણ કાળાકોશીનો ઉલ્લેખ છે. બન્ને ડૉક્ટરો વિવર્ણ જીવોની લાક્ષણિકતા વિશે જાણતા જ હોય તેમાં સંશયને સ્થાન નથી, પરંતુ નમ્રતાપૂર્વક એ જણાવવાની છૂટ લઉં છું કે, આવાં વિશિષ્ટ પક્ષીઓનાં વર્ણન કરવામાં નાનામાં નાની વિગતો રહી જવી ન જોઈએ. ખરી રીતે, આ વસ્તુ, સામાન્ય પક્ષીઓની નોંધોમાં

પણ જરૂરી છે. પ્રાણીઓમાં કોઈ વાર albinism જોવા મળે છે. તેઓની લાક્ષણિકતામાં, લાલ યા ઘેરી ગુલાબી રંગની આંખો મુખ્ય છે. એ કાળાકોશીની આંખ અને ચાંચના રંગ પરથી જ તેને આંશિક વિવર્ણ કહ્યો હશે.

'Albinism'ની સાથે પક્ષીઓમાં 'Colour mutation'ના દાખલા પણ જોવા મળે છે. મેં સફેદ કાગડો અને સફેદ સાથે સામાન્ય રંગમિશ્રિત કાબર જોઈ છે. આ ઉપરાંત સફેદ કાળીપૂંછ ગડેરો (Blacktailed Godwit) અને ટીલિયો (Reeve) પણ જોયાં છે. એ બધાં પક્ષીઓની આંખ લાલ ન હતી. આવાં પક્ષીઓના રંગમાં ફેરફાર, રંગસૂત્રની ખામીઓને લીધે થતાં હોય છે. એટલા માટે તેમને 'mutant' તરીકે સંબોધવામાં આવે છે. આ વિવેચન 'વિહંગ'ના બહોળા વાચક સમુદાયની જાણકારી ખાતર કર્યું છે.

મ. કૃ. હિંમતસિંહજી

જ્યુબિલિ પ્રાઉન્ડ, ભુજ-૩૭૦૦૦૧

◆◆◆

કુંજનો શિકાર અટકાવીએ

ઉત્તર-પશ્ચિમના દેશોમાંથી હજારો કિલોમીટરનો પ્રવાસ કરીને ભારત આવતાં કુંજ (કુંજ અને કરકરા બન્ને, Common and Demoiselle Crane) પક્ષીઓને શિયાળો ગાળવા માટે સૌરાષ્ટ્ર - ગુજરાતના વિસ્તારો ખૂબ જ પસંદ પડે છે. મોટા ભાગે સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના નદીકાંઠાના વિસ્તારો અને પાણીની ઉપલબ્ધિવાળા ડેમ અને તળાવ વિસ્તારમાં આ પક્ષીઓ વિહાર કરે છે. આ પક્ષીઓ અનેક વર્ષોથી નિયમિત રીતે આપણા મલકમાં આવતાં હોઈ, આપણી સંસ્કૃતિ સાથે વણાઈ ગયેલ છે, તેમજ આપણા લોકગીત અને કહેવતોમાં પણ તેમને ખૂબ જ અદકેરું સ્થાન મળેલ છે. આપણા આ મોઢેરાં મહેમાન કે જેનો વન્યજીવ સંરક્ષણ અધિનિયમના પરિશિષ્ટમાં સમાવેશ થતો હોવાથી તેનો શિકાર કરવો તે 'કોગ્નિઝેબલ' ગુન્હો બને છે, તેનું આપણે ત્યાં જતન કરવું અને તેનો શિકાર ન થાય તે જોવું, તે આપણાં સૌની ફરજ છે. આ વર્ષે ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રમાં વરસાદ ખૂબ જ થયેલ છે અને મગફળીનું મોટા પાયે વાવેતર થયેલ છે, ત્યારે આ વર્ષે પણ ગયા વર્ષની જેમ આ પક્ષીઓનો શિકાર કરવા શિકારીઓ ઉત્સુક હોય તે સ્વાભાવિક છે. માટે કુંજ પક્ષીઓનું અત્રે આગમન થાય તે પહેલાં જ તેનો શિકાર થતો અટકાવવા માટે

આગોતરું આયોજન કરી અસરકારક પગલાં લેવામાં આવે તે ખૂબ જ જરૂરી છે. તે માટે આવા વિસ્તારના લોકોને પણ જાગૃત કરી અને તેમનો સહકાર મેળવી, આવા શિકારીઓની માહિતી, તુરંત સંબંધિત અધિકારીને મળી રહે તે માટે લોકોને ઉત્સાહિત કરવા ખૂબ જ જરૂરી છે. વિકલ્પે, આવી બાબત આપના ધ્યાન ઉપર આવે તો શ્રી પ્રિન્સીપાલ ચીફ કન્ઝર્વેટર ઓફ ફોરેસ્ટ, ડૉ. જીવરાજ મહેતા ભવન, ગાંધીનગર ને જાણ કરવા વિનંતી છે.

આશા છે કે, આ બાબતે આપ અગાઉથી આયોજન કરીને પક્ષીઓનો શિકાર થતો અટકાવશો.

પ્રકૃતિજતન પરિવાર

ભાણવડ

◆◆◆

જા અને 'વિહંગ'ને કંઈક કહેવાનું મન થયું...

આજે સ્વાતંત્ર્યદિન છે (૧૫-૮-૨૦૦૧). માંડવી (જિ. સુરત)માં આજે સવારે ભારે વર્ષા થઈ. અત્યારે પણ જોરદાર વર્ષા ચાલુ છે. ૮ થી ૧૦ ઈંચ વરસાદ પડ્યો લાગે છે. સુંદર વાતાવરણ છે. અચાનક ધોડા પર પડેલા 'વિહંગ' પર નજર પડી અને 'વિહંગ'ને કંઈક કહેવાનું મન થયું. 'વિહંગે' તમામ પક્ષીવિદો, પક્ષીનિરીક્ષકો પક્ષીપ્રેમીઓનાં હૃદયમાં કાયમનું સ્થાન બનાવી લીધું છે તથા સૌની અમી નજર આપની તરફ છે.

આપે જે વિચારને આકારરૂપ આપ્યું તે હું લાંબા અરસાથી વિચાર કરતો જ રહ્યો કે, સૌ પક્ષીપ્રેમી મિત્રોની જાણકારી મળે, તેઓ સમયાંતરે મળ્યા કરે, તેઓ પક્ષીનિરીક્ષણનાં સ્થળોની જાણકારી પરસ્પર આપે અને તે રીતે મદદરૂપ થાય.

આ સિવાય 'વિહંગ'માં પક્ષીનિરીક્ષણ માટેનાં યોગ્ય સ્થળો, જળાશયો, જંગલ વિસ્તારો, ખાડી, બંધ વગેરે નકશા દ્વારા દર્શાવાય, જે-તે સ્થળે જવાની, રહેવાની વ્યવસ્થા અંગે માહિતી અપાય, ત્યાંની જાણકાર વ્યક્તિઓ (Resource Person) અંગે વીગતો જણાવાય, તો તે ખૂબ ઉપયોગી થાય.

ડુંગરસિંહ સોલંકી

આર. એફ. ઓ., માંડવી, ઉત્તર રેંજ, જિ. સુરત-૩૯૪ ૧૬૦

◆◆◆

શ્રી લલકુમાર સાહેબ પાસેથી હજી ગુજરાતે શીખવાનું છે.

ગ્રીષ્મ ૨૦૦૧નો 'વિહંગ'નો અંક મળ્યો, વાંચીને આનંદ થયો. ખાસ તો આદરણીય શ્રી લલકુમારસાહેબે તેમનો સિત્તેરમો જન્મદિન કચ્છના અખાતમાં, મછવામાં ઉજવ્યો અને તે પણ એકાંતમાં, કુદરતના ખોળે એકલા બેસીને માણ્યો, તે જાણીને તેમને જાણે નજરે જોતા હોઈએ તેવી લાગણી થઈ. અમે ભીલવસી ગયા ત્યાર પછી સાહેબને મળ્યા નથી, પણ તેમને અમે જરા પણ ભૂલ્યા નથી. સાહેબને તેમના જન્મદિનની (better late than never!) શુભેચ્છા! તેઓ ખૂબ લાંબું આયુષ્ય ભોગવે અને ભારતને તેમના વિશાળ જ્ઞાનનો લાભ મળતો રહે તેવી ઈશ્વરને પ્રાર્થના.

શ્રી લલકુમાર સાહેબની હિંગોળગઢની શરૂઆતની શિબિરમાં અમે ત્રણે બહેનો ગયેલાં. તે વખતે શ્રી સાલિમ અલી ત્યાં આવ્યાં હતાં. એક પક્ષીનું નિરીક્ષણ કરતાં શ્રી સાલિમ અલીએ "It is probably a Whitebellied Minivet", એમ ઓળખાણ આપી હતી, ત્યારે શ્રી લલકુમાર સાહેબે બધા શિબિરાર્થીઓને આ વાત ખાસ ભારપૂર્વક જણાવેલી કે, પક્ષીદર્શનમાં ઉતાવળે નિર્ણય કદી ન બાંધવો. હમેશાં "કદાચ" ("Probably") શબ્દ યાદ રાખવો, કારણ કે, સમયે સમયે પક્ષીનાં રૂપ, રંગ, અવાજ જુદાં જુદાં હોય છે.

શ્રી લલકુમાર સાહેબ પાસેથી હજી ગુજરાતે જુદા જુદા ખડકો, ઘાસના પ્રકાર, વૃક્ષો જેવા વિવિધ વિષયો ઉપર શીખવાનું છે. ગીર અભયારણ્યમાં 'બાજરીયા પ્રકરણ' સમયે ગીર બચાવવા માટે સાહેબ, જાણ થતાં જ સ્થળ પર ઉપવાસ ઉપર ઉતરેલા. આજે આવી હિંમત સાહેબ પાસેથી કેળવવાની

છે. જંગલમાં ચાલતાં ચાલતાં જ રસ્તે આવતાં વૃક્ષો, કાચિંડા પક્ષીઓ તથા અન્ય જીવો વિશે સહજપણે માહિતી આપતા અને આ સુંદર વનોને સાચવવાની ટકોર કરતા શ્રી લલકુમાર સાહેબ સાથે વનભ્રમણ અમે માણ્યું છે. તેઓ હજુ પણ આવું જ્ઞાન અને આવો આનંદ અન્યને પણ આપે છે અને ભવિષ્યમાં આપ્યા કરશે તેવી આશા સાથે.

તરૂ, સોહાગ
ભીલવસી

શ્રી 'રીંગીંગ રીકવરી'

શ્રી શાંતિલાલ વરૂની નોંધ, ઋતુપ્રવાસી પક્ષીઓની 'રીંગીંગ રીકવરી' ('વિહંગ', સળંગ અંક ૧૩, પા. ૧૬)ના સંદર્ભમાં થોડી પૂરક વિગતો મોકલું છું.

૧. તા. ૩-૨-૧૯૮૮ના રોજ એક મોટી વાબગલી (Caspian Tern, *Hydropogon caspia*) ખેડા જીલ્લાના પરીએજ તળાવ ઉપરથી મળી હતી. તેને કઝાખિસ્તાનના તેન્ગીઝ સરોવર (Lake Tengiz) ઉપર, તે માળામાં બચ્ચું હતું ત્યારે, તા. ૮-૮-૧૯૮૭ના રોજ 'રીંગ' કરવામાં આવી હતી. 'રીંગ' કર્યા પછીના ૧૪૮ દિવસમાં તેણે આ અંતર કાપ્યું હતું.

૨. ગુજરાતમાં પ્રાપ્ત થયેલ રીંગવાળા પક્ષીઓની જે વિગતો આપી છે તેમાં દશવિલ 'સીગલ' (અનુ. ૨) એ મોટો ધોમડો (Great Blackheaded Gull, *Larus ichthyatus*) હતો. રશિયાના Astrakhan Provinceમાંથી તા. ૨૫-૫-૧૯૮૧ના રોજ તેને 'રીંગ' પહેરાવવામાં આવી

સાભાર સ્વીકાર

૧૦૦૦-૦૦	બિન્દુ કાપડિયા, મુંબઈ	૨૫૦-૦૦	કલ્પેશ રાવળ, જેતપુર	૧૦૦-૦૦	નરેન્દ્ર પંચાલ, દાહોદ
૫૦૧-૦૦	જયંતભાઈ ભોજાવાલા, માંડવી	૨૫૦-૦૦	અજય દેસાઈ, દાહો	૧૦૦-૦૦	શ્રી વિશ્વકર્મા ધર્મપ્રચાર સમિતિ,
૫૦૦-૦૦	ડુંગરસિંહ સોલંકી, માંડવી (સુરત)	૨૦૦-૦૦	કમલ મહેતા, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦	કે.એ. દેસાઈ, ગાંધીનગર
૫૦૦-૦૦	હેમંત સુથાર, ગાંધીનગર	૨૦૦-૦૦	ડૉ. રાજલ ઠાકર, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦	એ.જે. અમીન, ગાંધીનગર
૫૦૦-૦૦	ધવલ દેસાઈ, વડોદરા	૧૭૬-૦૦	જયપાલસિંહ જાડેજા, જામનગર	૧૦૦-૦૦	સી.જી. પિલ્લાઈ, ગાંધીનગર
૫૦૦-૦૦	ડૉ. પીયૂષ માટલિયા, જામનગર	૧૦૧-૦૦	ડૉ. એમ. ટી. દેસાઈ, આણંદ	૫૧-૦૦	રાજેશ ત્રિવેદી, ભાવનગર
૫૦૦-૦૦	જે. એસ. ચોકર, અમદાવાદ	૧૦૧-૦૦	સુરેશ માંકડિયા, ધોરાજી	૫૦-૦૦	વિરેન્દ્રસિંહ ઝાલા, વડોદરા
૩૦૦-૦૦	નંદિતાબેન મુનિ, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦	કિશોર શાહ, ભુજ	૫૦-૦૦	શશિકાન્ત બાબુભાઈ, મુંબઈ
૨૫૦-૦૦	દુર્લભજી સહોડ, મોરબી	૧૦૦-૦૦	યોગેન્દ્ર શાહ, સુરેન્દ્રનગ	૫૦-૦૦	શાંતિલાલ વરૂ, ભુજ

હતી. જે તા. ૨૮-૩-૧૯૮૨ના રોજ પોરબંદર ખાતેથી મળી હતી. આમ ૩૦૭ દિવસના ગાળામાં તેણે ૩૨૬૫ કિ.મી.નું અંતર કાપ્યું હતું.

ભવભૂતિ પારાશર્ય

ગુજરાત એગ્રીકલ્ચર યુનિવર્સિટી, આણંદ-૩૮૮ ૧૧૦

✍ "સૌરાષ્ટ્રમાં રાજહંસ" વિશે

ગ્રીષ્મ-૨૦૦૧અંકમાં કિશોરચંદ્ર રાવલે નાયકા રેમમાં ૮ રાજહંસ જોયા તે નોંધ આવી છે. તે અંગે જણાવું તો,

રાજહંસ એ સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના નાયકા અને થોરીયાળી બંધોના નિયમિત શિયાળુ મુલાકાતી છે. તા. ૧૧-૧-૮૯ના રોજ સ્ત્રી જસદણ દરબાર સાહેબે, ડૉ. તેજ મુંડકર સાથે નાયકા પર ૨૩ રાજહંસ અને એક પથભ્રષ્ટ 'સ્ત્રી ગુઝ' જોયેલ. ૧૯૮૪ની એશિયાઈ પક્ષી ગણતરીમાં થોરીયાળી બંધ પર ૩૦ રાજહંસ નોંધેલ. જાન્યુઆરીમાં આ જળાશયોમાં નિરીક્ષણ થઈ શકે તો રાજહંસની નિયમિતતાનો વધુ ખ્યાલ આવે.

અશોક મશરૂ

રાજકોટ

મ.હુ.હિંમતસિંહજીની ઠલામ

હંજના પ્રજનનની ચોક્કસ ઋતુ છે ?

સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે, કચ્છના મોટાં રણમાં હંજ, જુલાઈ અને સપ્ટેમ્બર વચ્ચે બચ્ચાં ઉછેરે છે. ઓગણીસમી સદીમાં, આ પક્ષીના પ્રજનનની શોધ થઈ ત્યારથી આજ સુધી એ માન્યતા મહદ્ અંશે સાચી હતી. હાલ અમુક ફેરફાર થવા પામ્યા છે, તેથી પહેલાની પરિસ્થિતિ રહી નથી. વળી, હંજનું નિયમિત રીતે રણના મૂળ સ્થળમાં પ્રજનન થતું નથી. આ હકીકત નીચે આપેલ વિગતોથી સ્પષ્ટ થશે.

હંજના પ્રજનનની કોઈ ચોક્કસ ઋતુ નથી કારણ કે, તેનો આધાર વરસાદના આગમન, મોટાં રણમાં પાણીનો ભરાવો અને ત્યાં રહેલી ખોરાકની ઉપલબ્ધિ પર રહેતો આવ્યો છે. જે સાલમાં વરસાદનું પ્રમાણ ઓછું હોય અને દુષ્કાળ પડે, ત્યારે ત્યાં આ પક્ષીઓ બચ્ચાં ઉછેર કરતાં નથી. આવાં વર્ષોમાં તે બીજા કોઈ પાડોશના દેશમાં પ્રજનન કરે છે કે કેમ, તે આજપર્યંત સંશોધનનો વિષય રહ્યો છે. આ માટે જ્યારે હંજ મોટી સંખ્યામાં રણની અંદર બચ્ચાં ઉછેરે ત્યારે, શક્ય તેટલાં બચ્ચાંઓને, તેઓ ઊડવા માટે તે પહેલાં પગમાં કડીઓ પહેરાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આટલા માટે વૈજ્ઞાનિકો સિવાય અન્યોને હંજની રણની વસાહતની મુલાકાત લેવા પર પ્રતિબંધ મૂકવો જોઈએ. ફક્ત કૂતુહલવશ આ પક્ષીના પ્રજનન કાર્યમાં ખલેલ પહોંચાડવી ન જોઈએ. આ બાબતે બીજાઓ કરતાં જંગલ ખાતાની વિશેષ જવાબદારી છે. મૂળ

વિષય પર

આવતાં, જો અતિ ભારે વરસાદ વરસે અને રણમાં પુષ્કળ પાણીનો ભરાવો થાય તો માળા બનાવવામાં, ઈંડાં મૂકવામાં મોટું પણ થાય. દાખલા તરીકે, ૧૯૪૫ની સાલમાં જ્યારે હંજની વસાહતની ડૉ. સલીમઅલીએ મુલાકાત લીધી ત્યારે, એપ્રિલ માસમાં ત્યાં બચ્ચાં હતાં. તે વર્ષે તેમના અંદાજ મુજબ મોટાં પુષ્પ વયનાં પક્ષીઓ અને બચ્ચાંસહિત વીસથી પચીસ લાખ કુલ પક્ષીઓની સંખ્યા હતી, જ્યારે ૧૯૭૪ની સાલમાં જાન્યુઆરી મહિનામાં પ્રજનન ચાલુ હતું. તે વરસે પહેલી જ વાર માળા અને ઈંડાં સાથે નાનાં હંજ નોંધવામાં આવેલ.

કચ્છની ભૂગોળનો અભ્યાસ કરીએ તો, લગભગ વચ્ચેના ભાગમાં ડુંગરોની હારમાળા આવેલી છે. આ ડુંગરોમાંથી નદીઓ નીકળે છે. તેમાં અમુક દક્ષિણવાહિની છે, બીજી ઉત્તરવાહિની. દક્ષિણવાહિની નદીઓનાં પાણી સમુદ્રમાં ભળી જાય છે, જ્યારે ઉત્તરવાહિની રણમાં ઠલવાય છે. બીજી તરફ, રાજસ્થાનમાંથી લૂણી નદી રણમાં ભળે છે. પૂર્વ તરફ, બનાસનું પાણી મોટે ભાગે કચ્છના નાના રણમાં આવે છે. આ ઉપરાંત, પશ્ચિમ તરફથી કોરી નાળમાંથી ઉનાળાના અંતમાં અને ચોમાસાની શરૂઆતમાં સમુદ્રની ભરતીનું પાણી પણ મોટા રણમાં પ્રવેશે છે. જ્યારે જોરદાર પવન ફૂંકાય ત્યારે, આ ખાડું પાણી રણની અંદર આગળ ધકેલાય છે. આમ ખારાં અને મીઠાં પાણીની ભેગસેળ થાય છે, જેમાં હંજ જેવાં પક્ષીઓ માટે વિપુલ પ્રમાણમાં ખોરાક

મળે છે. અગાઉસામાન્ય રીતે સારો વરસાદ થતો ત્યારે, હંજનું પ્રજનન મોટાં રણમાં થઈ શકતું. આઝાદી બાદ, કચ્છમાં નદીઓ પર બંધો બંધાયા. લુણી પર પણ બંધ બાંધવામાં આવ્યો. આ તરફ બનાસ નદી પર પણ બંધ છે. આના પરિણામે, રણમાં નદીઓ દ્વારા વરસાદી પાણીના પ્રવાહમાં મહદ્ અંશે ઘટાડો થતો આવ્યો છે. હવે હંજના પ્રજનન માટે અનુકૂળ પાણીનો ભરાવો માત્ર એ જ વર્ષોમાં થાય જ્યારે ભારે વરસાદ પડે અને ઉપરોક્ત બંધો છલકાય. જ્યારે કચ્છના ડુંગરો પર અતિ ભારે વૃષ્ટિ થાય ત્યારે અમુક સંખ્યામાં હંજ બચ્યાં ઉછેરે છે. નજીકના ભૂતકાળમાં એવું પણ બન્યું છે કે, હંજે ઈંડાં મૂક્યાં જેમાંથી બચ્યાં નીકળ્યા બાદ, પૂરતા પ્રમાણમાં પાણી ન હોવાથી ખારાશ વધવાની સાથે પાણી પણ ઝડપભેર સૂકાવા માંડ્યું, તેથી એ પક્ષીઓ તેમની વસાહત છોડી ગયાં અને મોટી સંખ્યામાં બચ્યાં મરણ પામ્યાં. હાલનાં અમુક વર્ષોમાં એવું પણ બન્યું છે કે, ઈંડાં મૂક્યાં બાદ તરત જ પાણી સૂકાઈ ગયું અને એ ઈંડાં જેમના તેમ રહી ગયાં હોય.

કચ્છના મોટાં રણના છેવાડાના પશ્ચિમ ભાગમાં લગભગ બે દાયકાથી સિંધમાંથી પાણી છોડવામાં આવે છે, જે એક નાળા વાટે રણમાં એકઠું થાય છે. જ્યારે મોટાં રણની મુખ્ય વસાહતની જગ્યા સૂકાઈ જાય ત્યારે હંજ પશ્ચિમ ભાગમાં એકઠાં થાય છે અને ભારત-પાકની રણ-સીમા પાસે માળા બાંધે છે. અહીં પણ ૧૯૮૦ના દાયકામાં એક વર્ષે, બચ્યાંના પીછાં ઉગ્યા હતાં, પરંતુ તે ઊડવાલાયક થાય તે પહેલાં પાણી સૂકાઈ ગયું અને પાણી અને ખોરાકની શોધમાં એ બચ્યાં આમ તેમ ચાલીને રખડ્યાં બાદ મરણ પામ્યાં. એ સમયે લગભગ બે થી ત્રણ હજાર આવાં બચ્યાં મરેલી હાલતમાં આપણા લશ્કર અને સીમા-સુરક્ષાદળના જવાનોને જોવામાં આવ્યાં. આ જાતની પરિસ્થિતિ ફક્ત આપણા રણમાં જ સંભવ છે તેવું નથી. વિશ્વમાં જ્યાં જ્યાં હંજનું પ્રજનન થાય છે ત્યાં આ પ્રકારની હાલત સમય સમય પર નોંધાયેલી છે.

હું તા. ૭-૧-૧૯૮૪ના દિવસે મોટાં રણમાં ગયો હતો. જ્યાં સિંધમાંથી પાકિસ્તાન રણમાં પાણી છોડે છે, ત્યાં આપણી સીમાની છેલ્લી ચોકી પાસે ૮૦૦ અથવા તેથી થોડાં વધારે નાનાં હંજ હતાં. આ પૈકી ૫૦૦ જેટલાં બચ્યાં હતાં. તેમાંનાં ૨૦૦ પક્ષીઓના કદ વધારે નાના અને ભૂરો રંગ વધુ ઘેરો જણાયો હતો. કોઈ નજીકની માળાવાળી

વસાહતમાંથી તે આવ્યાં હોય તેવી શક્યતા નકારી ન શકાય. કચ્છના મોટાં રણના આ છેવાડાના હિસ્સામાં ઝીણવટથી સર્વેક્ષણ કરવાની જરૂર ઊભી થઈ છે. બન્ને દેશો વચ્ચેના સંબંધો ન સુધરે અને સીમાની બે તરફ રણમાં બન્ને દેશોના પક્ષીનિષ્ણાતો ન જઈ શકે, ત્યાં સુધી એ સર્વેક્ષણ કરવું શક્ય નથી.

હાલના સમયમાં બહુ મોટી સંખ્યામાં હંજ રણમાં એકઠાં થતાં નોંધાયું નથી. કુલ લગભગ વીસ હજારની આસપાસ આ પક્ષીઓ પ્રજનન માટે આવે છે. પરંતુ અહીં એક રસપ્રદ સવાલ એ ઉપસ્થિત થાય છે કે, આ પક્ષીઓને મોટાં રણમાં કોઈ ચોક્કસ સમયે પહોંચવાની માહિતી કેવી રીતે મળતી હશે? નિયત સમયે, જુદી જુદી દિશાઓમાંથી આ પક્ષીઓના નાના મોટા સમૂહો, રણ તરફ ઉડ્યન કરતા જોવા મળે છે. હવામાનમાં થતાં ફેરફાર યા વાતાવરણના ભેજને આધારે તેમને કોઈ પ્રકારના સંકેત મળતા હશે? આમ જોઈએ તો, હંજ સ્થાનિક નિવાસી તરીકે છૂટાછવાયા આવે છે. ડૉ. સલીમ અલી અને ડિલની રિલિ('હેન્ડબુક ઓફ ધી બર્ડ્સ ઓફ ઈન્ડિયા એન્ડ પાકિસ્તાન', ગ્રંથ ૧) જણાવે છે, ઉત્તર ને પૂર્વ આફ્રિકા ઉપરાંત, દક્ષિણ યુરોપમાં સ્પેન, ફ્રાન્સ, ઈત્યાદિ અને કાસ્પિયન પ્રદેશથી પશ્ચિમ સાઈબીરિયા અને તેથી દક્ષિણમાં અફઘાનિસ્તાનમાં હંજ નોંધાયું છે. એ બધા પ્રદેશો અને ભારતીય ઉપખંડ વચ્ચે આ પક્ષીની કેટલી અવર જવર રહે છે, તે હજુ નક્કી થયું નથી. એક પક્ષી થાંજવૂરમાં મળી આવ્યું જેના પગ પર ઈરાનમાં પહેરાવેલ કડી હતી. તેથી જ તો આ લેખની શરૂઆતમાં મેં કહ્યું છે કે, ભવિષ્યમાં જ્યારે હંજ બચ્યાં ઉછેરે ત્યારે, તેમના પગમાં કડીઓ પહેરાવવી જોઈએ જેથી આ પક્ષીના સ્થળાંતર વિશેની માહિતીની ખૂટતી કડીઓ મળી રહે.

About Unusual Observations

Dr. Bakul Trivedi,

I serve you this time with a gallimantry of several subjects in English which kindly publish in original form. You may certainly provide a Gujarati translation side by side for the benefit of those readers who may not be quite conversant with the English language. I might mention here that the catalyst for this exercise are that remarks of my respected good friend Lavbhai. I

can not lay claim to the lucidity and expression of the English prose of Lavkumar Khachar.

Lavbhai's remarks about Shantilal Varu's reporting the Scarlet Minivet's occurrence in my 'wadi' sent me in a flat spin of doubt about my correctly identifying the bird. The Scarlet Minivet and the Longtailed Minivet are certainly very similar in appearance and judging from the date apparently mentioned, the assertion of Lavkumar would be correct. I have not read Shantibhai's note, but the bird concerned was first heard calling and was subsequently seen by me on December 25, 1980. I again saw it on January 30, 1981, February 3 and again a female on November 30 the same year. Could it be the same bird? On referring to my field notes I find that I described the call of this minivet as whee - tweet or twee - tweet which synchronizes with the call notes described on page 242 of 'The Book of Indian Birds' (12th Edition). The bird I saw also had a monosyllabic pleasant whistling note. On the other hand on the same page in species sl. no. 389 the call of *P. ethologus* is described as 'a finch-like djib-djib and fit-like chatter when flying along the tree tops!'

Whenever I come across any rare or accidental bird in my grounds I call over my birdwatcher friends to see it. When mentioning unusual or rare birds it is always advisable to give a reference. In the above case Shantibhai should have mentioned Vol.79, No.1, April 1982, in brackets, for my note on the occurrence of the Scarlet Minivet was published in that volume of the Journal of 'Bombay Natural History Society'.

In the above context I may mention here that, over the years experience has taught me that birds do turn up where they are least known or expected to do so and what is taken to be impossible becomes possible against all the rules of the game! In recent times the Goldenbacked Woodpecker (*Dinopium benghalense*) was seen in the Vijay Vilas Palace garden (Mandvi) and a Green Pigeon (Yellowlegged Green Pigeon, (*Treron phoenicoptera*) was recorded in Mata-na-mad, Lakhpat Taluka. How these species came in to

Kutch is still a matter unexplained.

I am here reminded about the anecdote concerning the occurrence of the Haircrested or Spangled Drongo (*Dicrurus hottentottus*) in which both Lavbhai and I were involved. Darbarsaheb Shivraj Kumar and Lavkumar paid me a visit in the year 1956. We did some birding in Kutch and while relaxing in my house in between the outings, we used to discuss our experiences and exchanged views. Lavbhai expressed his desire to see my bird notes. Accordingly I showed him my haphazardly kept notes from which he made a list of those occurrences that appeared interesting to him. Among the birds listed was the Haircrested Drongo seen by me in the Vijaya Vilas Palace garden in 1947-48. On returning to Jasdan, Lavbhai prepared a note based on my observations which was published in the Journal of 'Bombay Natural History Society'. Apparently many expert eyebrows were raised on the mention of the said drongos occurrence in Kutch, for Kutch was the least likely place for seeing this species. Lavbhai got good and proper reprimand from his 'guru' Dharmakumarsinhji for publishing someone else's notes which mentioned a bird that could not occur in Kutch! It so happened that during one of my yearly winter visits to Mandvi some time after the publication of the above note I again came across *Dicrurus hottentottus* in the Vijay Vilas plantation and I collected a specimen and sent it off to the B.N.H.S. Some time prior to this, when he visited the society, Dharmakumarsinhji was strongly and emphatically discussing my impossible claim of recording the Haircrested Drongo in Kutch with Humayun Abdulali. Soon after that the specimen collected by me reached the Society's premises! Humayun described this episode to me when I met him. Thus 'lady good fortune' smiled on Lavbhai and me, for we were vindicated, he in quoting me and I in having claimed to have seen the species where it could never occur!

29-8-2001

Jubili Ground, Bhuj 370001

(To be continued...)

અભિપ્રાય

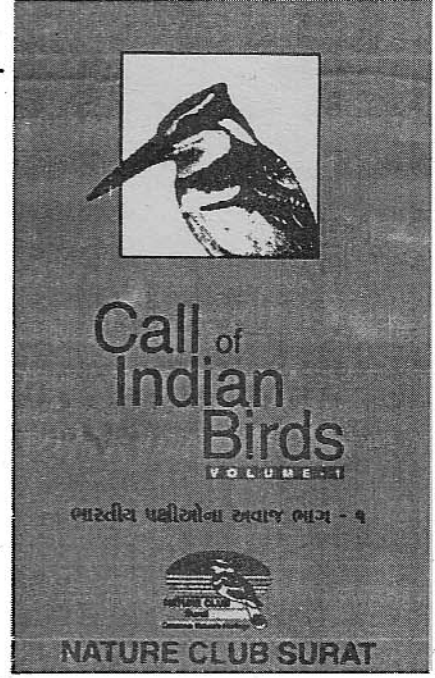
Call of Indian Birds ઓડિયો કેસેટ

(પ્રાપ્તિસ્થાન : ૮૧, સર્જન સો. અઠવા માર્કેટ, સુરત ૩૯૦૦૦૭)

બાઈબલમાં લખ્યું છે કે, “ સૃષ્ટિના સર્જનના છઠ્ઠા દિવસે, ઈશ્વરે પોતે સર્જેલી દરેક વસ્તુ ફરી ચકાસી બધું જ સુંદર છે તેવો સંતોષ વ્યક્ત કર્યો.” ‘સુરત નેચર ક્લબ’ દ્વારા બનાવાયેલી પક્ષીઓના અવાજની ઓડિયો કેસેટ ૬૦ મિનિટ સાંભળ્યા પછી, કંઈક આવો જ ભાવ મને થયો. સાંભળી લીધા પછી આંખો બંધ કરીને હું લાંબો સમય બેસી રહ્યો અને એ અવાજની ગૂંજ માણતો રહ્યો. ખરેખર, ખૂબ સુંદર !

થોડા દિવસો પછી કેસેટનું વાસ્તવિક મૂલ્યાંકન કરવા મેં, તે ત્રણ વખત સાંભળી. કદાચ હું મોટો સંગીતપ્રેમી નથી, પણ ઊંચી ગુણવત્તાવાળું સંગીત રેલાય તો ઉત્તેજિત થઈ જતી મારી સંવેદનાઓ, ઉપર મને વિશ્વાસ છે. જે ૫૮ પક્ષીઓના અવાજ ‘રેકર્ડ’ થયેલા છે તેમાં એક પણ અજુગતો કે સંદિગ્ધ નથી. તેમાંના ત્રણ હું સામાન્ય કક્ષાના ગણું છું જ્યારે બાકીના ૫૫ અવાજોનું ‘રેકોર્ડિંગ’ ઊંચી કક્ષાનું છે. કુલ ૧૬ અવાજોના રેકોર્ડિંગમાં પાછળ બીજાં બે-ત્રણ પક્ષીઓના કલરવ પણ આવી ગયા છે. પશ્ચાત ભૂમિકામાંથી આવતાં અન્ય પક્ષીઓના અવાજથી મૂળ પક્ષીના અવાજમાં જરા પણ અવરોધ ઉભો થતો નથી. ઊલટું, વધુ નૈસર્ગિક વાતાવરણ ઊભું થાય છે. ૧૩ અવાજોમાં પાછળ મશીનની ઘરેરાટી (Humming) સંભળાય છે, જે આવકાર્ય નથી. મારી દષ્ટિએ ૨૬ અવાજો કોઈ પણ વિક્ષેપ વિના એકદમ સુંદર રેકાર્ડ થયા છે. વધારાના આકર્ષણમાં કેસેટનું સુંદર આવરણ અને તેની સાથેની નાની પુસ્તિકા છે જેમાં બધાં જ ૫૮ પક્ષીઓનાં રંગીન ચિત્રો છે.

જો યાંત્રિક કુશળતાની દષ્ટિએ સંપૂર્ણ કહી શકાય, તેવું રેકોર્ડિંગ હોય તો તે, નીલકંઠ (Bluetthroat) નું. એકદમ શુદ્ધ અને નિર્મળ, સીધો આકાશમાંથી ઉતરી આવ્યો હોય તેવો અવાજ! કુંજના અવાજથી ઘડીભર આંખ સામે, ખેતરોમાં ટોળાબંધ ભેગી થયેલી કુંજનું દષ્ય ઊભું થઈ જાય!

કુંજના ઊંડી જતાં ટોળાના વૃંદગાનથી રચાયેલી સંગીતરચના દિવ્ય લાગે છે. (જો કે, મને એ શંકા છે, આ કરકરાનો અવાજ તો નથીને ?)

સોનેરી લક્કડખોદ (Lesser Goldenbacked Wood pecker)ના સ્પષ્ટ છતાં પ્રતિધોષિત અસરવાળા વિલંબિત અવાજથી, તે એકદમ જુદો તરી આવે છે. અક્સ્માત હોય કે ગોઠવણી, પણ સરસ અસર ઊભી થાય છે.

‘નેચર ક્લબ’, સુરતને ખૂબ ખૂબ અભિનંદન ! આટલું સુંદર સર્જન અને તે પણ ફક્ત ૧૨૫-૦૦ રૂ.માં ! મને ખાત્રી છે કે, જો આ કેસેટની જાણ વ્યાપક રીતે સૌને થશે તો તેની ઘણી બધી આવૃત્તિઓની જરૂર પડશે. પ્રકૃતિ પ્રેમીઓ, ‘નેચર ક્લબ’, સુરતના આ પ્રયાસને વધાવી લે એટલું જ નહીં, તેમને પ્રોત્સાહિત કરે અને કેસેટના બીજા ભાગની જોરશોરથી માંગણી મૂકે તેવી હું આશા રાખું છું.

જન. બલજિતસિંઘ
અનુ. ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

